

CAN, Umut; YAŞAR, Şükran “1234 Anonim Süryani Kroniği ve Diğer Yerel Hristiyan Kaynakları Çerçevesinde İmâdüddin Zengî'nin Urfa'yı Fethi”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, VI, Haziran 2022, s. 182-196.

Makale Türü: Tarih Araştırma

DOI No: <https://doi.org/10.48120/oad.1057275>

Geliş Tarihi / Received: 13 Ocak/ January 2022
Online Yayın: 26 Haziran 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 03 Haziran/June 2022
Published Online: 26 June 2022

1234 Anonim Süryani Kroniği ve Diğer Yerel Hristiyan Kaynakları Çerçevesinde İmâdüddin Zengî'nin Urfa'yı Fethi

Umut CAN^{1*}

¹ Dr. Öğr. Üyesi, T.C. Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Süryani Dili ve Edebiyatı Bölümü, MARDİN.

* umutcan976@gmail.com

+ORCID: 0000-0002-5374-4973

Şükran YAŞAR^{2*}

² Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, MANİSA.

* sukranyasar@hotmail.com

+ORCID: 0000-0001-8943-4160

Öz- İmâdüddin Zengî, 1144 yılında Urfa'yı fethederek bu şehirdeki Haçlı varlığına son vermiş ve yaklaşık yarım asırdan beri Müslüman komutanların yapamadığını başarmıştır. Hadise büyük yankı uyandırmış ve Avrupa'dan gelecek olan II. Haçlı Seferi'ne zemin oluşturmuştur. Müslümanlar için büyük bir zafer, Haçlılar için ise büyük bir yıkım olan hadisenin kayıtları her iki görüşün tarih yazıcıları için de önemlidir. Bundan dolayıdır ki hem Müslüman hem de Hristiyan yazarlar, eldeki veriler ışığında vakaya dair bilgileri, kendi dünya görüşleri doğrultusunda aktarmaya gayret göstermişlerdir. Ancak bir de bu olayı kendi dünya görüşleri üzerinden aktaran bölgenin yerel Hristiyan tarih yazıcıları vardır ki, özellikle mezhebi farklılıklar sebebiyle onların dünyaya bakışı ne tam olarak Haçlılar gibi ne de doğal olarak Müslümanlar gibidir. Dolayısıyla bu yazarların Urfa'nın fethi hususunda aktarmış oldukları bilgiler, diğerlerine nazaran daha farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bağlamda, Yerel Hristiyan Kaynaklarındaki bilgiler, bölgenin yerlisi olmalarının ve birinci elden bilgilere ulaşma olanaklarının avantajıyla, İslâm tarihçilerinin verdikleri bilgilerden daha detaylıdır. İslâm kaynaklarının vaka üzerine verdiği bilgiler, birbirine oldukça benzemekte ve bilginin bir ya da iki kaynaktan edinilmiş olduğu izlenimini vermektedir. Dolayısıyla bu hadise özelinde Yerel Hristiyan Kaynaklarının verileri büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla Haçlı ve Ermeni kroniklerinin yanında, Süryanice yazan tarihçilerin eserleri, ziyadesiyle ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler- İmâdüddin Zengî, Urfa'nın Fethi, 1234 Kroniği, Yerel Hristiyan Tarihçiler, Birinci El Kaynaklar.

Conquest of Urfa by Imad-Al Din Zangî within the Framework of 1234 Anonymous Syriac Chronicle and the Other Local Christian Sources

Abstract- İmâd al-Din Zangî ended the Crusader presence in Urfa, conquering the city in 1144 and accomplished that the Muslim commanders could not do for nearly half a century. This event had great repercussions and laid the groundwork for the Second Crusade to come from Europe. Records of the event, which was an enormous victory for the Muslims and a great destruction for the Crusaders, are important for the historiographers of the both views. For this reason, both Islamic and Christian writers have tried to convey the information about the case in line with their own views in the light of data as they had. However, there are also local Christian historiographers who relate this event with their own world view, especially because of the sectarian differences, their view of the world is neither exactly like the Crusaders nor of course, naturally Muslims. Therefore, the information given by these authors about the conquest of Urfa presents a different perspective than the others. In this context, the information in the Local Christian Sources more detailed than the information given by the Islamic historians, with the advantage of being a native of the region and having primary information. The information given by the Islamic sources is quite similar to each other and gives the impression that the information was obtained from one or two sources. Therefore, the data of Local Christian Sources is of great importance. For this purpose, besides the Crusader and Armenian chronicles, the works of historians writing in Syriac come to the fore.

Keywords – İmâd al-Din Zangî, Conquest of Urfa, Kronikle of 1234, Local Christian Historians, Primary Sources.

Giriş

Birinci Haçlı Seferinin neticesinde Latinlerin Doğu'da kurdukları ilk devlet, 1098 yılında teşekkül eden Urfa¹ Haçlı Kontluğu'dur². Bu devlet, aynı süreçte yine Latinlerce kurulan Antakya ve Kudüs merkezli devletler başta olmak üzere Müslümanlarca hedef alınabilecek Haçlı siyasi organizasyonları açısından ilk savunmayı teşkil edecek bir tür ileri karakol hüviyetindeydi. Urfa'nın bu durumu, batıya yani Antakya ya da Filistin'in kıyı kesimine doğru akınlar yapacak olan Müslümanlar için, arkalarında bırakacakları bölge açısından bir tehdit oluştuyordu. Bu nedenle daha ilk kurulduğu andan itibaren Urfa ve yöresindeki Haçlı varlığını ortadan kaldırmak, Müslüman idareci ve komutanların öncelikli hedeflerinden olmuştur. Haçlıların eline geçtiği ilk günlerde Kürboğa³ ile başlayan şehrin geri alınma çabası, Kürboğa'dan sonra Çökürmüş⁴ (iki defa), I. Kılıçarslan⁵, Mevdûd⁶ (üç defa) ve Aksungur el-Porsuki⁷ gibi Türk komutan ve hükümdarlar tarafından sürdürülmüşse de hiçbiri bu gayeyi gerçekleştirememiştir⁸.

1144 yılına gelindiğinde, Büyük Selçuklu Devleti'nin Musul Atabegi İmâdüddin Zengi⁹ şehri Haçlıların elinden alarak hem Haçlıları Fırat Nehri'nin batısında kalmaya mecbur etmiş hem de bu önemli şehrin İslâm âlemine geri kazandırılmasıyla önemli bir başarıya imza attı. Müslümanlar için büyük bir sevinç vesilesi olan bu hadise, doğudan gelecek Müslüman akınlarına karşı ilk savunma hattının ortadan kalkması ile özellikle Antakya Prinkepliği'nin açık hedef haline gelmesi sonucunu beraberinde getirmesi bakımından Haçlılar için büyük bir darbe oldu. Zira Urfa'nın yitmesiyle Haçlılar, Fırat Nehri'nin doğusunda bulunan ve az evvel de belirtmiş olduğumuz üzere, ileri karakol hüviyetindeki sahip oldukları tek toprak parçasını da kaybetmiş oluyordular.

Diğer yandan, Urfa'nın Hristiyanlar için önemi salt coğrafi konumu ve siyaseten oynadığı rol değildi. Hatta dindar Hristiyanlar açısından şehrin manevî değeri, siyasi öneminden çok daha fazlaydı. Zira Hristiyanlar Urfa şehrinin bizzat İsa Mesih tarafından kutsandığına inanmaktaydı. İsa Mesih ve O'nun döneminde Urfa şehrinin hâkimi olan Kral V. Abgar¹⁰ arasında başlayan ve elçiler vasıtasıyla sürdürülen münasebetler ve nihayetinde İsa Mesih'in "... şehrinin, hiçbir düşman eline geçmemesi için kutsuyorum!" ifadesini de içeren çok sayıda menkıbe ve efsane, Hristiyanların gözünde Urfa'nın

kutsiyetine zemin teşkil etmekteydi.¹¹ Bu temel üzerine, çalışmamız içerisinde değerlendireceğimiz yerel Hristiyan tarihçilerin, tamamının din adamı olmaları vesilesiyle, Urfa'nın Zengi tarafından ele geçirilmesi hadisesi üzerine yapmış olduğu yorumların hepsinde, şehrin bu özelliğine vurgu yaptıkları görülmektedir.

Büyük Selçuklu Devleti Atabegi İmâdüddin Zengi'nin Urfa'yı fethetmesi oldukça bilindik bir tarihi vakadır ve bu vaka üzerine gerek Türkiye'de gerekse yurt dışında pek çok çalışma vücuda getirilerek hadise, çeşitli boyutlarıyla irdelenmiştir. Bu çalışmalar yapılırken, araştırmacıların ilk başvuru noktaları şüphesiz birinci el kaynak hüviyetindeki eserler olmuştur. Birinci el kaynaklar içerisinde de bekleneceği üzere öncelikli olanlar, hadisenin tarafları olan Haçlı ve İslâm kaynaklarıdır. Ancak bir de meselenin doğrudan tarafı olmayan Süryanilerin ya da daha doğru bir ifadeyle Süryanice yazan yazarların vermiş olduğu bilgiler de bu hadise özelinde son derece önem arz etmektedir.

Bizim bu çalışmadaki amacımız, hâlihazırda bilinen bir hadiseye ait bilgileri tekrar etmekten ziyade, bu hadiseyi yerel Hristiyan tarih yazarlarının bakış açılarından değerlendirmek ve bu noktada ülkemizde bilinirliği ve kullanımı, diğer birinci el kaynak eserlere oranla daha az olan Süryanice yazan yazarların eserlerine dikkat çekmektir. Tarih yazımı konusunda, özellikle Geç Antik Çağ ve Ortaçağ dönemlerinde kayda değer eserler ortaya koymuş olan Süryanice yazan tarihçilerin eserleri, kayıt altına almış oldukları tarihi olaylara farklı bir bakış açısı sunmaları hasebiyle, tarih araştırmaları için önemli başucu eserleri olmalıdır. Bu noktada elimizde üç adet tarih çalışması bulunmaktadır. Bu eserler, "Üç büyük Süryani Kroniği" olarak da isimlendirilen Mihael Rabo¹², Bar Hebraeus¹³ ve kimliği meçhul Hristiyan bir din adamı tarafından kaleme alınan ve bu nedenle Anonim olarak isimlendirilen 1234 Yılı Süryani kroniğidir¹⁴.

Süryanice yazılmış olan bu eserler bütün ya da kısmi tercüme halinde batılı tarih çalışmalarında bir asırdan fazla bir süre için kullanılmaktadır¹⁵. Türkiye'deki akademik gelişim ise ne yazık ki bu noktada biraz geri kalmıştır. Zira bu eserlerden yalnızca Bar Hebraeus kroniğinin Türkçe tercümesi bulunmaktadır¹⁶; diğer iki çalışmadan Mihael Rabo kroniği, kısmi tercüme hariç, Türkçe versiyonu bulunmayan bir çalışmadır¹⁷. Aynı şekilde 1234 Yılı Anonim Süryani

¹ Günümüzde Urfa, Süryanice (ܘܪܗܘܝܘܘܬܐ-Urhouy), Klasik batı dillerinde Edessa. Metin içerisinde her üç isim de kullanılacaktır.

² 1098-1149 tarihleri arasında Urfa merkezli Haçlı devleti.

³ Büyük Selçuklu Devleti'nin Musul emiri (ö:1102). Bilgi için, Işın Demirkent, "Kürboğa", TDVİA, C.26, 2002, ss. 562-563

⁴ Büyük Selçuklu Devleti komutanlarından (ö:1106).

⁵ 1079-13 Temmuz 1107. 1092-1107 yılları arası Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı. Bilgi için, Işın Demirkent, "Kılıçarslan I", TDVİA, C.25, 2002, ss. 396-399

⁶ Büyük Selçuklu Devleti Musul valisi (ö:1113). Bilgi için, Işın Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", TDVİA, C.29, 204, ss. 427-429

⁷ Büyük Selçuklu Devleti emiri (ö:1126). Bilgi için, Coşkun Alptekin, "Aksungur el-Porsuki", TDVİA, C.2, 1989, s.297

⁸ Urfa'nın Müslümanlar tarafından geri alınma çabaları hakkında bilgi için, Işın Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1098-1118, C.1, TTK, Ankara, 1990

⁹ İmâdüddin Zengi b. Aksungur (1087-11 Eylül 1146). Zengiler Hanedanı'nın kurucusu ve ilk hükümdarı (1084 ya da 1087-1146). Geniş bilgi için Gülay Ögün Bezer, "Zengi İmâdüddin", TDVİA, C. 44, 2013, s. 258-261.

¹⁰ Urfa merkezli Abgar/Oshroene Hanedanlığı (MÖ 132-MS 244) kralı (ö: 50).

¹¹ Detaylar, İsa Mesih'in şehri kutsaması ile ilgili tartışmalar ve şehrin kutsiyeti açısından önem arz eden diğer menkıbeler için bkz, Mehmet Çelik ve Şükran Yaşar, "Dini Menkıbelerle Kutsanan ve Tahkim Edilen Şehir", Edessa'dan Urfa'ya, (Ed: Mehmet Çelik), 2 Cilt, Desen Ofset, Ankara, 2007, C. 1, s. 2 vd. Ayrıca, Urfa'nın Hristiyanlıkla tanışması, Hristiyanlığın Urfa

merkezli yayılımı ve tarihi süreci hakkında bkz, Mehmet Çelik, Şinasi Gündüz ve Şükran Yaşar, "Şehrin Dini Yapısı", Edessa'dan Urfa'ya, C. 1, s. 389 vd.

¹² Antakya Süryani Kilisesi Patriği (M.1166-1199) olan Mihael Rabo, aynı zamanda yazmış olduğu Evrensel Kronik'i ile de bilinmektedir. Mihael Rabo Kroniği'nin tam metninin yegâne tercümesi J-B Chabot tarafından yapılmış ve Fransızca olarak neşredilmiş (Chronique Michel le Syrien, (Çev. J-B Chabot), (Ed: Ernest Leroux), 3 Cilt, Paris, 1899), Matti Moosa eserin önemli sayılabilecek bir bölümünün İngilizce'ye çevirisini yaparak neşretmiştir (The Syriac Chronicle of Michael Rabo (The Great) A Universal History from the Creation, (Çev. Matti Moosa), Beth Antioch Press, New Jersey, ABD, 2014).

¹³ Bar Hebraeus, Abu'l Farac ya da Ebu'l Ferec İbnü'l İbrî. (1226-30 Temmuz 1286). Metin içerisinde ve dipnotlarda Bar Hebraeus olarak anılacaktır.

¹⁴ 1234 Anonim Süryani Kroniği'nin tek nüshası, Süryanice yazılmış haliyle J-B Chabot tarafından neşredilmiştir (Chronicon ad Annum Christi 1234 Pertinens, Ed: J-B Chabot, CSCO, 2 Cilt, Paris, C. 2, 1917 ve Cilt: 1, 1920).

¹⁵ Seçilmiş bibliyografyalar için bkz, Zafer Duygu, Süryanilerde Tarih Yazıcılığı, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2019, Dipnotlar: 126, 129, 133

¹⁶ Abû'l Farac Tarihi, (Süryancadan İngilizceye Çev. E. A. Wallis Budge), Türkçeye çev. Ö. Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1945. Bar Hebraeus her ne kadar kitap ile ilgili bilgilerin pek çoğunu Mihael Rabo'dan derlemiş olsa da birtakım bilgileri verirken multemelen farklı en az bir kaynağa daha sahiptir ve bu sayede kimi hadiselerle biraz daha ayrıntı eklemektedir.

¹⁷ Mihael Rabo kroniğinin çeşitli pasajları Zafer Duygu tarafından tercüme edilerek yayımlanmıştır. Zafer Duygu, Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ, Hristiyanlık, İslâm Siyasi Tarih, Divan Yayınları, İstanbul, 2017

kroniği de belirli bazı bölümleri batı dillerine çevrilmiş¹⁸ ve bunların içinden kısmi tercümeleler de Türkçe olarak, muhtelif yazarlar tarafından yayınlamıştır¹⁹. Kısmi olan ve eserlerin hacmine oranla dar bir içeriği bulunan bu çalışmaların yanında, daha kat edecek uzun bir yol olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle her ne kadar bilinen ve üzerinde çalışmalar yapılmış bir olay olsa da Zengi'nin Urfa Fethi hadisesine farklı bir pencere açılması ve bu hadisenin bir de bu açıdan değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu pencere aynı zamanda, tamamı Hıristiyan din adamlarından müteşekkil olan yerel tarih yazarlarının, Urfa'nın el değiştirmesi konusunda vermiş oldukları siyasi tarih malzemesinin yanında ve dini hassasiyetleri paralelinde, içinde buldukları hüznü ruh haline de açılmaktadır.

Makalemizin ana gövdesini, bu hadise özelinde diğer tüm eserlerden daha detaylı bilgiler ihtiva eden 1234 Yılı Anonim Süryani Kroniği üzerine bina etmek ve bu vechile adı geçen esere daha fazla dikkat çekmek niyetindeyiz. Bununla birlikte mukayeselerimizin ikinci halkasını diğer iki Süryani kroniği teşkil edecek ve bunların dışında diğer yerel Hıristiyan kaynaklar, birinci el İslâm kaynakları ve tetkik eserlerle birlikte bütüncül bir tahlil yapmaya çalışacağız.

Urfa'nın Fethine Giden Sürec

Doğu Roma imparatoru I. Aleksios Komnenos²⁰, 1096 yılında başlayan Birinci Haçlı Seferi'nin²¹ liderleriyle henüz sefer öncesinde bir anlaşma yapmıştı. Buna göre, Roma İmparatorluğu yönetimi Haçlı liderlerine gerekli desteği sağlayacaktı. Haçlı liderleri de bunun karşılığında, eskiden Roma'ya ait olup da şimdi Müslümanların yönetimi altında bulunan şehir ve bölgelerden ele geçirmeyi başardıklarını Roma imparatoruna teslim edecekti. Nitekim seferin ilk önemli kazanımları olan Nicaea'da (İzmit) ve Batı Ege'de bu böyle oldu. Ancak sonraki süreç, imparatorun beklentisinden uzak bazı gelişmelere sahne oldu. Haçlılar, Antakya ve Urfa başta olmak üzere ele geçirdikleri bazı yerleri, Aleksios'a teslim etmek yerine, burada kendilerine ait devletler kurdular. Bu gelişmeler, yeni kurulan Haçlı devletlerini imparator Aleksios'un hedef noktası haline getirdi. Bu tarihten itibaren bu bölgedeki Haçlı devletleri imparatorluğun hedefleri haline geldi. Ne var ki Aleksios döneminde bölgeye geniş çaplı bir askerî sefer yapmak mümkün olmadı²². Aleksios'tan sonra tahta çıkan oğlu II. İoannes Komnenos da babasının bu politikasını uygulamaya devam etti ve önce batı ardından da Anadolu'daki meseleleri hallettikten sonra, Haçlılarla yarım kalan hesabı kapatmak için doğu seferine çıktı.²³

Diğer yandan Musul atabegi İmâdüddin Zengi, Haçlılara karşı vereceği mücadeleyi kazanabilmenin yolunun bölge idaresini tek elde

toplamaktan geçtiği düşünüyordu. Bu amaçla el-Cezire ve Suriye üzerine hâkimiyet kurma çabasına girişmişti. Ancak Doğu Roma imparatoru II. İoannes Komnenos'un 1137-1138 yıllarında Antakya ve ardından Suriye üzerine gerçekleştirdiği sefer, İmâdüddin Zengi'nin Suriye politikasında birtakım gecikmelere sebep olmuştu.²⁴ İmparatorun bölgeye ikinci defa gelmesinin hemen ardından, 8 Nisan 1143 tarihindeki ölümü gerek bölgedeki Haçlılar gerekse de Zengi için, kudretli bir düşmandan kurtulmanın verdiği bir rahatlamayı da beraberinde getirdi. Zengi bu tarihten sonra daha ziyade kendi bölgesindeki meselelerle ilgilendi ve bu süreçte pek çok kale ve şehri hâkimiyeti altına alarak egemenlik sahasını genişletti.²⁵

Zengi bu işlerle meşgul olurken Haçlı liderleri, Roma imparatoru II. İoannes'in bölgedeki varlığı sırasında zoraki bir müttefiklik yaşamaktaydılar. Ancak imparatorun ölümünün ardından aralarındaki anlaşmazlıkları yeniden gün yüzüne çıkıyordu. Özellikle de Antakya prinkepsi Raymond ile Urfa kontu II. Joscelin'in arasındaki ipler neredeyse kopmuştu. İmparatorun son seferinde yaşanan hadiseler nedeniyle Haçlıların, herhangi bir saldırı karşısında Roma'dan destek görmeleri neredeyse imkansızdı.²⁶ Son olarak Antakya ve Urfa'nın her fırsatta yardımına başvurduğu Kudüs Haçlı Krallığında işler karışmış, kral Foulques'in ölümünün ardından Kudüs tahtında on yaşındaki oğlu III. Baudouin ve ona naiplik eden dul kraliçe Melisende kalmıştı.²⁷ Dolayısıyla siyasi vaziyet tam da Zengi'nin istediği noktaya gelmişti. Ancak bu şartlar altında bile şehir kolayca ele geçirilebilecek gibi durmuyordu zira Urfa'nın ünlü surları, üstelik içeride II. Joscelin gibi kuvvetli bir müdafinin savunması karşısında aşılacak gibi görünmemektedir. Durumun tespitini iyi yapan Zengi, II. Joscelin'in şehirde bulunmadığı bir sırada şehre saldırmanın uygun olacağını düşündü. Bu noktada bazı kaynaklar Zengi'nin Harran merkezli bir casus ağı kurduğunu ve buradan Urfa'yı sürekli gözlem altında tuttuğunu bildirmektedir.²⁸

Kaynaklar, Zengi'nin Urfa kuşatmasından önce kuzeyde, Amid dolaylarında olduğu hususunda hemfikirler. İbnü'l Esir, Zengi'nin Amid üzerine giderek buradaki Artuklular ve Amid hükümdarıyla mücadeleye giriştiğini, bu durumu öğrenen Haçlıların ise Zengi'nin kendileriyle uğraşmayacak olması nedeniyle rahatladıklarını ifade eder. İbnü'l Esir'e göre bu, Haçlılara karşı gerçek niyetini gizlemek isteyen Zengi'nin uyguladığı bir stratejidir ve asıl niyeti, kendisini başka işlerle meşgul göstermek ve bu şekilde II. Joscelin'in, Zengi'den bir tehdit gelmeyeceğini düşünmesini sağlayarak Urfa'dan ayrılmasını beklemektir.²⁹ Benzer şekilde 1234 Kroniği de Zengi'nin Amid muhasarası ile meşgul olduğunu zikretmektedir ancak onun

¹⁸ Kronik üzerine batı dillerinde yapılan çalışmalar hakkında bilgi için bkz, Umut Can, "1234 Anonim Süryani Kroniği'nde Yermük Savaşı (636) İlgili Kısmın Tercüme ve Tahlili", JMS, C.1/3, 2018, ss. 1-20, s. 4 vd.

¹⁹ 1234 Yılı Anonim Süryani Kroniği içerisinde, İmâdüddin Zengi'nin Urfa'yı fethine dair kayıtlarını da içeren ve esas olarak ilk iki Haçlı Seferi'ni konu edinen bir bölümü (Chabot neşri, C. 2, s. 54-160) A. S. Tritton tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek yayımlanmıştır (A.S Tritton, The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle, JRAS, İngiltere, 1933). Tritton'un yapmış olduğu bu kısmı ve yer yer eksik olan tercüme, 1234 Yılı Anonim Süryani Kroniği'ni çalışmalarında kullanmak isteyen pek çok batılı araştırmacının başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Bu ihtiyaca binaen bahsi geçen İngilizce versiyon Türkçeye de tercüme edilmiştir (Vedii İlmen, I. ve II. Haçlı Seferleri Vekaynamesi, Yaba Yayınları, İstanbul, 2005; İlhan Aslan, Anonim Süryani Kroniği (I. ve II. Haçlı Seferleri, Post Yayınevi, İstanbul, 2019).

1234 Yılı Anonim Süryani Kroniği'nin VII. yüzyıla dair kayıtlarının bulunduğu bir bölüm ise yine İngilizce tercüme olarak Andrew Palmer tarafından, The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles'te yayımlanmıştır (Andrew Palmer, The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles, Liverpool University Press, 1993). Bu çalışmanın ilgili bölümlerinin Türkçe tercümesi Zafer Duygu tarafından, Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ, Hıristiyanlık, İslâm Siyasi Tarih isimli çalışmada yayımlanmıştır.

²⁰ I. Aleksios Komnenos (1048-15 Ağustos 1118). 4 Nisan 1081-15 Ağustos 1118 yılları arasında Doğu Roma imparatoru.

²¹ 1096-1098 yılları arasında gerçekleştirilen, sonuçları bakımından büyük bir başarı olarak görülen ilk büyük Haçlı Seferidir.

²² Anna Komnena, Alexiad, Çev: Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 308 vd

²³ Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret İşıltan), TTK, Ankara, 2011, s. 345 vd; Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, 3 Cilt, (Çev. Fikret İşıltan), TTK, Ankara, 1992, C. 1, s. 131 vd; C. 2, s. 169 vd.

²⁴ Bezer, "Zengi İmâdüddin"

²⁵ Işın Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, C.2, 1118-1146, TTK, Ankara, 1994, s. 134-135

²⁶ İmparator II. İoannes Komnenos'un Suriye seferi hakkında geniş bilgi için bkz, İoannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176), Yay. Haz: Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2001, s. 14 vd; Niketas Khoniates, Historia, (Çev. Fikret İşıltan), TTK, Ankara, 1995, s. 15 vd; ayrıca bkz, C. 2, s. 169 vd.

²⁷ Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, C. 2, s. 141; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C. 2, s. 192-193

²⁸ 1234 Kroniği, C. 2, s. 118; Kemâleddin İbnü'l Adım, Chronique d'Alep, Recueil des Historiens des Croisades, (RHC), 10 Cilt, C. 3, Seçme bölümler, Historiens Orientaux (Arapça-Fransızca metin), Imprimerie Nationale, Paris, 1884, s. 686

²⁹ İbnü'l Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, Redaktör: Mertol Tulum, Muhtelif Çevirmenler, 12 Cilt, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991, C. 11, s. 94

verdiği bilgiler, İbnü'l Esir'in bu noktada verdiği detayları içermemektedir.³⁰

II. Joscelin gerçekten böyle mi düşündü, yani Zengi'nin bu aralar kendisiyle uğraşmayacağı izlenimine mi kapıldı ya da Zengi'nin planı gerçekten bu şekilde miydi bilmiyoruz. Ancak kaynakların ittifakla verdiği bilgiye bakılırsa II. Joscelin gerçekten de bir süre sonra Urfa'dan ayrıldı. Ne var ki kaynakların ittifak halinde verdiği bu bilgi, II. Joscelin'in hangi yöne gittiği hususunda farklılaşmaktadır.

1144 yılında Hısnı Ziyad Artuklu hükümdarı Davud ölmüş ve yerine oğlu Kara Arslan geçmişti. Zengi ise Kara Arslan'ın yerine Davud'un bir diğer oğlu olan ve tabiiyetinde bulunan Arslan Togmiş'i Artuklular'ın başına geçirmek ve bu şekilde Hısnı Keyfâ Artuklularını tabiiyeti altına almak istemekteydi. Kara Arslan, Zengi tehdidine karşı Urfa kontu II. Joscelin'den yardım istemişti.³¹ Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un verdiği bilgiye göre Kara Arslan bu yardımı karşılığında II. Joscelin'e, Gerger bölgesindeki Babalu kalesini vermeyi taahhüt etmişti. II. Joscelin bu talep karşısında Kara Arslan'a bir ordu göndermişti. Bu gelişmeler yaşanırken, II. Joscelin Antakya'da bulunmaktaydı.³² Mihael Rabo ve Bar Hebraeus II. Joscelin'in Antakya'da bulunma sebebine ilişkin bilgi vermemektedir. 1234 Kroniği de aynı hikâyeyi vermektedir ancak bu eserde II. Joscelin'in Antakya'da bulunduğu dair bir bilgi bulunmamaktadır. 1234 Kroniği yazarına göre II. Joscelin, gelen yardım talebi karşısında hazırlık yapmış ancak II. Joscelin daha sonra Urfa'dan ayrılarak Balis ve Rakka'ya baskına gitmiştir.³³ Hadiseyi Haçlı perspektifiyle ele alan Sür piskoposu Willermus'a göre II. Joscelin Urfa'dan ayrılmamıştır zira o zaten Urfa'da değil, Tell Başer'dedir. Willermus Joscelin'in, Tell Başer'deki sarayında düşmanlarının tehditlerinden uzak kendi lüks hayatıyla ilgilenmekte olduğunu söylemekte ve bu tavrı nedeniyle onu eleştirmektedir.³⁴ İbnü'l Esir, Joscelin'in Zengi'nin kendisine saldırmayacağına kanaat getirerek ordusuyla Urfa'dan ayrıldığını ve Fırat'ı geçerek batıdaki şehirlere gittiğini kaydeder.³⁵ İbnü'l Adîm ise herhangi bir istikamet belirtmeden II. Joscelin'in ordusunun büyük bölümü ile birlikte Urfa'dan ayrıldığını söylemekle yetinmektedir.³⁶ İbn Kalânîsi de benzer şekilde II. Joscelin'in büyük bir kuvvetle, kaderinde olan sebeplerden biri nedeniyle oradan ayrı kalması gerektiği için Urfa'dan ayrıldığını ifade eder.³⁷

Çağdaş tarihçilerin görüşlerine bakıldığında Steven Runciman, Zengi'nin II. Joscelin ile kısa bir süre önce ittifak yapmış olan Kara Arslan'a taarruz ettiğini, Urfa kontunun bu ittifaka binaen ordusunun esas kısmını yanına alarak Urfa'dan hareket ettiğini ve Zengi'nin Haleb bağlantısını kesmek için Fırat Nehri'ne doğru ilerlediğini söylemektedir.³⁸ Işın Demirkent de II. Joscelin'in ne tarafa gittiği detayına değinmekte ve yukarıda vermiş olduğumuz bilgilerin bir

kısmını da paylaşmaktadır. Demirkent, Runciman'ın verdiği yakın bir görüşü paylaşmakta ve bunu, Sıbt bin el-Cevzi'nin ayrı bir kaynaktan aldığı belli olduğunu belirttiği bir rivayete dayandırarak açıklamaktadır. Buna göre Demirkent, II. Joscelin'in askerleri ile birlikte Hısnı Mansûr yönünde Urfa'dan ayrıldığını ve Zengi'nin Amid'i kuşattığı bir sırada Kara Arslan'ın yardım çağrısına icabet etmek niyetinde olduğu için, Hısnı Mansûr ve Gerger üzerinden Amid'e gitmek istediğini ifade etmektedir ve bu nihai görüşün daha akla yatkın olacağını söylemektedir.³⁹ Demirkent'in bu nazariyesi bizim için de kabul edilebilir bir görüştür. Zira Zengi'nin Urfa'ya saldırdığı sırada II. Joscelin'in nerede bulunduğu veya hareket alanı hakkında kaynakların hiçbirinde bilgi verilmemektedir.

Zengi'nin Urfa Kuşatması

Neticede II. Joscelin'in şehirden ayrıldığı ve Urfa'da, şehri savunabilecek bir garnizonun da bulunmadığı bilgisi Zengi'ye ulaştı.⁴⁰ Zengi ordusunu süratle Urfa üzerine sevk ederek şehri muhasara altına aldı. Tam da bu noktada diğer hiçbir birinci el kaynaktan yer almayan bir bilgiyi bize 1234 Kroniği vermektedir. Kronik yazarının aktardığına göre Zengi, haberi aldıktan sonra Urfa'ya hemen gitmedi; öncelikle Salâhaddin⁴¹ isminde bir komutanını gönderdi ve ondan ani bir baskınla Urfa'yı almasını, eğer başaramazsa en azından tüm güçleriyle bunu denemelerini ve şehre tehdit oluşturmalarını istedi. Zengi ayrıca Salâhaddin'den eğer güçlü bir savunmayla karşılaşırlarsa ya geri dönmelerini ya da saklanarak şehri gözetlemelerini ve kendisi gelinceye kadar beklemelerini söylemiştir. Zengi'nin emri uyarınca birlikleriyle yola çıkan Salâhaddin, Urfa'ya doğru ilerlemekteyken şiddetli bir yağmur başladı. Yağmur altında gece boyu karanlıkta yol almaya çalışan Salâhaddin ve beraberindekiler, sabah olduğunda yollarını kaybettiklerini ve Urfa değil Harran'a doğru gittiklerini fark ettiler. 28 Kasım 1144 günü Urfa önüne gittiklerinde ise istedikleri gibi bir baskın yapamayacaklarını anladılarsa da yine de şehre saldırarak mezarlıklara kadar ilerlediler. Bir yandan da Zengi'ye haber göndererek bir an evvel gelmesini istediler.⁴²

1234 Kroniği'nin verdiği 28 Kasım 1144 tarihi, günümüz tarihçileri tarafından Urfa muhasarasının başladığı tarih olarak kabul edilmektedir ve bu tarihçiler aynı zamanda kuşatmanın yaklaşık dört hafta sürdüğü konusunda da hemfikirlerdir.⁴³ Bununla birlikte, birinci el kaynakların paylaştığı farklı tarihlendirmeler görülmektedir. Bu durum hem Müslüman hem de Hristiyan yazarlarda aynı şekilde görülmekte ve bu yazarların bazıları kuşatmanın başladığı tarihi verirken çoğunluk olan kısmı ise yalnızca şehrin düştüğü tarihe yer vermiştir.

³⁰ 1234 Kroniği, C. 2, s. 118

³¹ Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, Selçuklular Tarihi, TTK, Ankara, 1995, s. 256-257. Kara Arslan, Zengi tehdidi karşısında yalnız II. Joscelin'den değil, Anadolu Selçuklu sultanı I. Rükneddin Mesud'dan (M.1116-1155) da yardım istemiş ve onun verdiği 20 bin kişilik kuvvetin desteğiyle Hısnı Keyfâ Artuklu tahtının sahibi olmuştur. Bilgi için bkz, Faruk Sümer, "Mesud I", TDVİA, C. 29, 2004, s. 339-342; ayrıca bkz, Coşkun Alptekin, "Artuklular", TDVİA, C. 3, 1991, s. 415-418

³² Michael, Syriac Chronicle..., s. 665; Bar Hebraeus, Abû'l Farac Tarihi, C. 2, s. 378

³³ 1234 Kroniği, C. 2, s. 118

³⁴ William of Tyre, A History of Deeds Done Beyond the Sea, (Çev. Emily Atwater Babcock, A. C. Krey), 2 Cilt, Columbia University Press, ABD, 1943, C. 2, s. 139-140

³⁵ İbnü'l Esir, el-Kâmil fi't-Târih, C. 11, s. 94

³⁶ İbnü'l Adîm, Chronique d'Alep, s. 685

³⁷ İbn Kalânîsi, Şam Tarihine Zeyl, I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi, (Çev. Onur Özatağ), Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İş Bankası Yayınları, İstanbul,

2015, s. 153, krş, İbn Kalânîsi, The Damascus Chronicle of the Crusades, Exracted and Translated From the Chronicle of Ibn al-Qalanisi, (Çev. H. A. R. Gibb), Luzac&Co, Londra, 1932, s. 153

³⁸ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C. 2, s. 193

³⁹ Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, C. 2, s. 143

⁴⁰ 1234 Kroniği (C. 2, s. 118) ve İbnü'l Adîm (Chronique d'Alep, s. 686) Zengi'ye bu bilgiyi Harran vâlisi Fazlullah bin Mahan'ın verdiğini söylerken İbnü'l Esir (el-Kâmil fi't-Târih, C.11, s. 94) bunu casuslar olarak zikretmektedir. Mihael Rabo ve Bar Hebraeus ise kısaca Harranlılar olarak ifade ederler (Michael, Syriac Chronicle..., s. 665; Bar Hebraeus, Abû'l Farac Tarihi, C. 2, s. 378).

⁴¹ Işın Demirkent bu kişinin Salâhaddin el-Yağsıyanî isimli hâcibi (Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, C. 2, s. 143), Runciman ise Zengi'nin Hama emiri olduğunu (Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C. 2, s. 193) ifade eder.

⁴² 1234 Kroniği, C. 2, s. 118-119

⁴³ Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, C. 2, s. 145; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C. 2, s. 194

Mihael Rabo, kuşatmanın başladığı tarih olarak AG 1456⁴⁴ (1145) yılının 28 Kasım gününü işaret etmektedir.⁴⁵ 28 Kasım, telif eserlerde de üzerinde ittifak edilen bir tarih olmakla birlikte, yıl olarak kabul edilen 1144 yılıdır. Dolayısıyla Mihael Rabo'nun verdiği tarih, gün ve ay olarak tutarken, bir yıllık bir hata ile kaydedilmektedir. Mihael Rabo ayrıca, şehrin düştüğü tarihi 23 Aralık ve Şabat günü olarak vermektedir.⁴⁶ Bar Hebraeus AG 1456 yılı olarak Mihael Rabo ile aynı Selevkos yılını vermekte ancak o, hadiseyi Kasım ayının 12'sine tarihlemektedir.⁴⁷ Bu noktada diğer kaynaklarla verdiği tarih arasındaki tutarlılık yalnızca Kasım ayı üzerindedir. Bar Hebraeus, Urfa'nın kuşatılması ve Zengi tarafından fethedilmesi ile ilgili verdiği bilgilerin neredeyse tamamını Mihael Rabo'dan edinmiştir ancak Bar Hebraeus, kuşatmanın başlangıcında olduğu gibi şehrin teslim olması konusunda verdiği tarih Mihael Rabo'dan farklıdır. Bar Hebraeus'un bu hususta verdiği tarih 3 Ocak günüdür.⁴⁸ Bar Hebraeus'un hesabına göre Urfa kuşatması bu defa 52 gün sürmüş olmalıdır ki bu da hafta olarak 7 buçuk haftaya tekabül etmektedir ve genel kabule uygun düşmemektedir. 1234 Kroniği yazarı, başka hiçbir kaynakta bulunmadığını söylediğimiz detaylarında şehre ilk saldırının Salâhaddin tarafından 28 Teşrin Ahir⁴⁹ 1455 Selevkos yılını yani günümüz tarihçilerinin de kabul ettiği 28 Kasım 1144 tarihini vermektedir.⁵⁰ Ancak 1234 Kroniği yazarı bu tarihteki ilk saldırının ardından Zengi'ye haber gönderildiğini ve Zengi'nin beşinci günün şafağında Urfa önlerine ulaştığını ifade etmektedir. Dolayısıyla 1234 Kroniği'nin yazarı eldeki bilgiler ışığında Urfa kuşatmasını, Zengi'nin gelişle değil, Salâhaddin'in ilk taarruzuyla başlatmaktadır. 1234 Kroniği şehrin, 24 Aralık Cumartesi günü düştüğünü de vermektedir.⁵¹ Hadise üzerine bilgiler veren bir diğer yerel Hıristiyan kaynağı olan Urfalı Mateos Kroniği'ne bakıldığında, Papaz Grigor'un verdiği tarih, 593 Ermeni yılının⁵² sonları ve Aziz Stefanos yortusu günüdür.⁵³ Ancak Papaz Grigor'un verdiği bu tarih kuşatmanın başladığı değil, şehrin düştüğü tarihtir ki aralık ayının 25'ine tekabül etmektedir ve bir günlük bir yanlışlıkla doğru kabul edilebilir. Haçlı tarihçisi Willermus Tyrensis bu hadisenin, Kudüs kralı Foulques'un ölümüyle aynı yıl ve Foulques'un ölümüyle bir sonraki Kudüs kralı III. Baudouin'in tahta çıkması arasındaki bir tarihte cereyan ettiği bilgisini vermektedir. Willermus, III. Baudouin'in annesi Melisende ile birlikte tahta geçiş tarihi olarak İsa Mesih'in doğum gününü, 25 Aralık tarihini vermektedir.⁵⁴ Yazar vermiş olduğu iki tarihin "arasında" diyerek işaret ettiğine göre, vermediği tarihte bir yanlışlık olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında Willermus Tyrensis Kudüs kralının ölüm yılını da bir yıllık hata ile

1142 yılına tarihlemektedir.⁵⁵ Kudüs kralının ölüm yılı tarihçilerin genel kabulüne göre 1143 yılıdır. Eğer Willermus Tyrensis Kudüs kralının ölüm tarihini kaydederken, yazım sırasında bir hata yapmışsa bile yine de Urfa kuşatması ile ilgili vermiş olduğu tarihte, yıl bazında da en az bir yıllık yanlışlık bulunmaktadır.

İslâm kaynaklarında da durum pek farklı değildir. İbnü'l Esir kuşatmanın başlangıcı ya da ne kadar sürdüğüyle ilgili bilgi vermeden şehrin 6 Cemaziyelahir 539 yani 4 Aralık 1144 tarihinde Haçlılardan alındığını söylemektedir.⁵⁶ Günümüz tarihçileri nazarında, kuşatmanın yaklaşık dört hafta kadar sürdüğü yönündeki görüşü esas alırsak bu durumda, İbnü'l Esir'in hesabına göre bu kuşatmanın başladığı tarih Kasım ayının ilk haftasına tekabül etmelidir ki bu bilgi, bahsi geçen genel kabulde uyumsuzdur. İbn Kesir ne kuşatmanın başlangıcı ne de şehrin ele geçirilme tarihi hakkında detay vermemekte, yalnızca Urfa'nın Hicri 539 yılında fethedildiğini söylemekle yetinmektedir.⁵⁷ Bir diğer İslâm tarihçisi İbn Kalânisî de aynı şekilde kuşatmanın başlangıcı ya da ne kadar sürdüğü ile ilgili bilgi vermeden şehrin, 26 Cemaziyelahir 539/24 Kasım 1144 tarihinde Cumartesi günü feth edildiğini bilgisini vermektedir.⁵⁸ İbn Kalânisî'nin vermiş olduğu fetih günü 1234 Kroniği ve şehrin Şabat günü düştüğünü söylemesi bakımından 1234 Kroniği ile birlikte Cumartesi gününü işaret eden Mihael Rabo ile tam olarak örtüşmektedir. İbnü'l Adîm ise fethin tarihini 16 Cemaziyelahir 539/14 Aralık 1144 yılına tarihlemektedir.⁵⁹ Biz, günümüz tarihçilerinin görüşüne paralel olarak, Urfa kuşatmasının Miladî 28 Kasım 1144 tarihinde başladığı ve 24 Aralık 1144 tarihinde şehrin düştüğü görüşünü uygun görmekteyiz.

Buraya kadar kaynakların verdiği çelişkili bilgiler, kuşatmanın başlamasının ardından biraz daha benzer ifadelerle dönüşmektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, kuşatmanın detayları hakkında yegâne bilgi veren kaynaklar Süryani yazarların kaleminden çıkmış olanlardır. Hatta bu andan itibaren 1234 Kroniği'nin vermiş olduğu bilgiler, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus'un paylaştığı bilgilerden daha fazla detay içermektedir. Bu özelliğinden dolayı bu bilgiler, her ne kadar başka hiçbir kaynaktan yer almadığı için teyide muhtaç da olsa, kendi içindeki tutarlı olmalarından dolayı, önem arz etmektedir.⁶⁰

İmâdüddin Zengi Urfa'yı muhasara altına aldıktan sonra, İslâmî kaide ve geleneklere uygun olarak, kan dökülmesini ve şehrin harap olmasını önlemek amacıyla şehre haberciler gönderdi.⁶¹ Bu bilgi elimizdeki İslâm kaynakları içerisinde yalnızca İbnü'l Esir'in

⁴⁴ Anno Graecorum (Grek Yılı). Selevkos kralı Nikator I'in, M.Ö 1 Ekim 312/311 tarihinde Babil şehrini ele geçirmesini başlangıç kabul eden ve aynı zamanda Selevkî ya da Selevkos Takvimi/Yılı olarak da isimlendirilen takvim metodu.

⁴⁵ Michael, Syriac Chronicle..., s. 665

⁴⁶ Matti Moosa tercümesinde verilen, 3 Aralık tarihidir. J-B Chabot'nun yaptığı Fransızca tercümede ise 23 Aralık tarihi verilmektedir. Ancak muhtemelen orijinal metinde yalnızca 3 rakamı seçilmektedir ki Chabot neşrinde de bu tarih [2]3 şeklinde verilmekte ve dipnotta da 23 Aralık şeklinde okunması gerektiği ifade edilmektedir (Chronique de Michel le Syrien, 3 Cilt, (Çev. J-B Chabot), Ernest LeRoux, Paris, 1905, C. 3, s. 261 ve Dn: 4).

⁴⁷ Bar Hebraeus, Abû'l Farac Tarihi, C. 2, s. 378

⁴⁸ Bar Hebraeus, Abû'l Farac Tarihi, C. 2, s. 379. Bar Hebraeus kroniğinin İngilizce çevirisini yapan E. A. Wallis Budge'nin metninde verilen tarih de Süryani takviminde Ocak ayını karşılayan Kanun-ı Ahir ayıdır (Ernest A. Wallis Budge, The Chronography of Bar Hebraeus, Apa Philo Press, Amsterdam, 1976, s. 267).

⁴⁹ ܬܫܪܝܗܘܝܢܐ Teşri Hroy. Miladî takvimdeki Kasım ayına tekabül etmektedir. Süryani takviminde yılın ikinci ayıdır (John F. Healey, Leshono Suryoyo, Gorgias Press, ABD, 2005, s. 94). Osmanlıca'da da kullanılan Teşrin-i Sani'yi karşılamaktadır.

⁵⁰ 1234 Kroniği, C. 2, s. 119; Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, C. 2, s. 144; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C. 2, s. 194. Steven Runciman yağmurlu gecede yolunu kaybeden Salâhaddin'in, Zengi'nin 28 Kasım tarihinde ordusuyla birlikte Urfa surları önüne gelmesinin ardından Urfa'ya ulaşabildiğini belirtmektedir.

⁵¹ 1234 Kroniği, C. 2, s. 122

⁵² 14 Şubat 1144-12 Şubat 1145

⁵³ Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136 ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Hrant D. Anrdeasyan), TTK, Ankara, 2000, s. 297. Bilindiği üzere Mateos, M.1144 tarihinden önce ölmüştür ve onun çalışması, muhtemelen öğrencisi ya da başka bir sıfatla Mateos'a yakın olan Papaz Grigor tarafından devam ettirilmiştir. Zira Urfalı Mateos'un Kroniği'nde kaydedilen son hadise, 585 Ermeni yılı (16 Şubat 1136-14 Şubat 1137) tarihli, Danişmendli Melik Muhammed'in Keysun üzerine yapmış olduğu sefer hakkındadır (Urfalı Mateos Vekayinâmesi..., s. 287-290).

⁵⁴ William, A History of Deeds..., C. 2, s. 140

⁵⁵ William, A History of Deeds..., C. 2, s. 139

⁵⁶ İbnü'l Esir, el-Kâmil fi't-Târih, C. 11, s. 94

⁵⁷ İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Büyük İslâm Tarihi, 15 Cilt, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994, C. 12, s. 404

⁵⁸ İbn Kalânisî, The Damascus Chronicle..., s. 267. 26 Cemaziyelahir 539 Hicri tarihi İbn Kalânisî kroniğinin İngilizce tercümesinde verilen tarihtir. Eserin Türkçe tercümesinde ise muhtemelen yanlışlıkla 26 Cemaziyelahir 539 tarihi ve Pazar günü olarak verilmektedir (İbn Kalânisî, Şam Tarihine Zeyl, s. 154). İlk verilen tarih esas alındığında şehir, 24 Kasım 1144 tarihinde düşmüş olmalıdır ki bu veri, diğer bilgilerle örtüşmemektedir.

⁵⁹ İbnü'l Adîm, Chronique d'Alep, s. 686

⁶⁰ İsh Demirkent de aynı şekilde, 1234 Kroniği'nin verdiği bilgilerin başka yerden teyit edilmediğini ancak bu bilgilerin makul olduğunu, yukarıda da bahsi geçen Salâhaddin el-Yağısyan örneğini vererek zikretmektedir (Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, C. 2, s. 143).

⁶¹ Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, C. 2, s. 144

kayıtlarında mevcuttur.⁶² Haricindeki İslâm kaynaklarında kuşatmayla birlikte şehre mancınıklarla yapılan saldırıdan ve surların altına lağımclar tarafından tüneller açılmasından başka detay verilmemektedir.⁶³ İslâm kaynaklarında yer verilmeyen bu detayı biz Süryani kaynaklarında görmekteyiz. “İslâmî kaide ve geleneklere uygun olmak” detayı dışında bu bilgiyi 1234 Kroniği, Mihael Rabo ve Bar Hebraeus da vermektedir. Ancak bu yazarların verdiği bilgilerde de 1234 Kroniği ile Mihael Rabo, içerik bakımından Bar Hebraeus’tan ayrılmaktadır. 1234 Kroniği yazarı, şehrin kuşatılmasıyla ilgili detayları verdikten sonra Zengi’nin şehre sürekli teslim olmaları yönünde çağrıda bulunduğunu ancak her seferinde içeriden kendisine olumsuz yanıt geldiğini ifade eder.⁶⁴ Mihael Rabo da şehre karşı kuşatmayı gerçekleştirdikten sonra Zengi’nin şehirdekilere çağrıda bulunduğunu söyler. Mihael Rabo ayrıca Zengi’nin, kuleler düşmek üzereyken şehre tekrar haber gönderdiğini, onlardan iki adamına karşılık iki kişiyi göndermelerini istediğini ve kulelerin düşmek üzere olduklarını kendi gözleriyle görmelerini, bu suretle şehri kan dökülmeden teslim etmelerini istediğini belirtir.⁶⁵ Bar Hebraeus ise yalnızca Mihael Rabo’nun bu son verdiği bilgiyi kullanmaktadır.⁶⁶

Burada az evvel değindiğimiz önemli bir ayrıntıyı biraz daha açmak gerekmektedir. 1234 Kroniği şehrin kuşatılması sırasında Zengi’nin ordusunun surların etrafına konuşlanma şeklini aktarmaktadır ve bu bilgi başka hiçbir kaynakta yer almamaktadır. Yegâne olması nedeniyle teyit edilemeye olanağı bulunmayan bu bilgiden yola çıkarak, Zengi’nin ordusunun hangi unsurlardan oluştuğu konusunda birtakım tahminlerde bulunmak durumundayız. Ayrıca benzer şekilde şehrin o dönemdeki yapısı hakkında da yine bazı tahmin ve çıkarımlarda bulunmanın, olayın bütünü görmek açısından önemli olduğu kanaatindeyiz. 1234 Kroniği yazarının verdiği bilgiye göre;

“Zengi, kendi çadırını şehrin kuzey tarafına, Saatler Kapısı’nın karşısına, İtirafçılar Kilisesi’nin yukarısındaki bir tepenin üzerine kurdu. Onun doğusunda, Sultan’ın oğlu (muhtemelen Melik Alparslan), kuzeyinde ise, akıllı bir Persli olan Cemaleddin’in çadırı kurulmuştu. Cemaleddin vezirdi ve Zengi’nin tüm ülkesinin vergisinin toplanmasından sorumluydu. O da çadırını Gözlemciler Tepesi’nin üzerine kurmuştu. Zengi’nin ordularının başı olan büyük lider ve bilge Salâhaddin ise çadırını şehrin batı tarafına, Bahar Kapısı’nın karşısına, Mor Efrem’in de mezarının bulunduğu mezarlığın yukarısına kurmuştu. Salâhaddin’in yukarısında, Süleyman Vadisi’nin başında, Erbil ve Şehrizor hâkimi Zeyneddin Ali Kutşag bulunmaktaydı. Kasas Kapısı’nın doğusunda da yukarıda

bahsi geçen büyük emir, bir dönem Frenklerle birlikte olan, Babil’in karşısındaki alçak bölgelerin idarecisi Dübeyş kamp kurmuştu. Onun kuzeyinde, Bozan Bahçelerinde, Zafaran ve Araqnin hâkimi Ebu Ali’nin kampı bulunmaktaydı. Kuzeydoğuda, Sbabrek ve Fırat kıyıların hâkimleri Bagsac’ın oğulları; Kasas Kapısı’nın güneyinde, Şabaktan hâkimi Aynüddeve kamplarını kurmuşlardı. Onun güneyinde çeşitli Türkmen kabileleri ve Harran Kapısı’nın güneyinde de çok sayıda Kürt kamp kurmuştu. Kürtlerin yukarısında çok sayıda piyade, Arap ve Halepli bulunmaktaydı. Kalenin batı tarafının karşısında da Mabug emiri Hasan’ın kampı yer alıyordu.⁶⁷”

Şehrin Süryani piskoposu Basileos Bar Şumono, aynı zamanda bir tarih çalışmasının da yazarıdır ve 1234 Kroniği yazarı, Urfa’nın fethi ile ilgili bilgileri bu sırada Urfa’da bulunan ve doğrudan görgü tanığı vasfı taşıyan Basileos’tan almıştır.⁶⁸ Dolayısıyla bu verilen bilgilerin doğru olma olasılığı da kanaatimizce yüksektir. Verilen bu detaylardan çıkarılabilecek bir başka sonuç da kuşatmanın sürdüğü sırada şehirdekilerin, Zengi’nin ordusunun durumu hakkında ayrıntılı bilgi alabilme olanağı bulunmuş olduklarıdır.

Diğer yandan şehrin müdafileri hakkında bilgi veren kaynaklar, bu işin başında Urfa’nın Latin piskoposu Hugue olduğu konusunda hemfikirlerdir.⁶⁹ Ancak bu kaynaklarda Hugue’nin şehrin savunulması noktasında ne gibi bir faaliyet yürüttüğü belirsizdir. Bununla birlikte, şehrin savunulmasına yönelik askerî olmasa da diplomatik bir çaba hakkında detay veren 1234 Kroniği yazarı, şehrin Süryani piskoposu Basileos’un, Frenk piskoposu ile birlikte Zengi’ye bir mektup yazdığını ve ateşkes isteyerek, Haçlı yardımı gelinceye kadar zaman kazanmak istediklerini bildirir. Hugue’dan ziyade Basileos’u öne çıkaran bu detay dışında şehirde savunmaya yönelik herhangi bir faaliyet üzerine bilgi bulunmamaktadır. 1234 Kroniği yazarının verdiği bilgiye göre piskoposlar yazdıkları mektubu halka okumuşlar, günlerdir şehri savunmaktan yorgun düşmüş halk bu tasarıyı memnuniyetle kabul etmiştir. Bu son detaya göre, şehrin müdafaası işinin halk tarafından yapıldığı bilgisi teyit edilmiş olmaktadır. Piskoposların bu önerisine halk sıcak bakmışsa da içlerinde bulunan Hasnun isminde biri buna karşı çıkarak piskoposların elinden mektubu almış ve yırtmıştır. Bu şekilde, yazara göre aslında işe yarayabilecek olan bu plan gerçekleşmemiştir.⁷⁰

Süryani kaynaklarının vermiş olduğu bilgilerden anlaşıldığı kadariyle, Urfa halkı kendilerine bir yardım geleceğini düşünmüş ve buna dair olan inançlarını da sürekli canlı tutmuş olmalıdır. Yazarların ifadelerinden, bu motivasyona sahip olan şehir halkının,

⁶² Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, C. 2, s. 144. Zengi’nin Urfa ahalisine gönderdiği teslim olmaları yönündeki bahsi geçen çağrı İbnü’l Esir’in al-Ta’rih al-Bâhir fi’l-Davlat al-atabakiya bi’l-Mavsil isimli Arapça eserinde yer almaktadır ve bu bilgiyi İşın Demirkent kullanmıştır. İbnü’l Esir’in el-Kâmil fi’l-Tarih isimli eserinde bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır.

⁶³ İbn Kalânîsi, Şam Tarihine Zeyl, s. 154; İbnü’l Esir, el-Kâmil fi’l-Tarih, C. 11, s. 95; İbnü’l Adîm, Chronique d’Alep, s. 685-686

⁶⁴ 1234 Kroniği, C. 2, s. 120

⁶⁵ Michael, Syriac Chronicle..., s. 665

⁶⁶ Bar Hebraeus, Abû’l Farac Tarihi, C. 2, s. 378

⁶⁷ 1234 Kroniği, C. 2, s. 119-120. Mihael Rabo (s. 665) ve Bar Hebraeus (C. 2, s. 378) Zengi’nin ordusunun İtirafçılar Kilisesi yakınındaki Saatler Kapısı’nın karşısına konuşlandığını söylerler. İşın Demirkent detay vermeyele birlikte bu bilgiyi paylaşmakta ancak Urfa şehrinin bugüne kadar detaylı bir arkeolojik incelemeye tabi tutulmaması nedeniyle bahsi geçen yerlerin doğruluğunun teyidinin mümkün olmadığını altını çizmektedir. Demirkent bu eleştiriyi yaparken, 1234 Kroniği’nin vermiş olduğu bilgiler içerisinden Zengi’nin çadırını kurduğu İtirafçılar Kilisesi’ni şehrin kuzeyinde olarak gösterdiğini ne var ki Grousset’in ise burayı şehrin güney-batısında olarak tespit ettiğini belirtir. Demirkent bunun yanında eldeki tek işe yarayabilecek verinin J. B. Segal’in vermiş olduğu soru işaretleriyle dolu iki planı olduğunu ifade eder (Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, C. 2, s.144, s. 145, Dipnot. 633). Gerçekten de Segal’in çalışmasında verilen iki planda

şehirde bulunan eski yapıların günümüzde ya da en azından çok daha sonraki dönemlerde kullanılan isimleri verilmekte ve bu yapıların bahsi geçen dönemdeki olası isimleri soru işaretleriyle verilmektedir (J. B. Segal, Edessa The Blessed City, Oxford University Press, İngiltere, 1970, s. 262-264).

⁶⁸ Andy Hilken, The Anonymous Syriac Chronicle up to the Year 1234 and its Sources, Universiteit Gent, Belçika, 2014, s. 399. Basileos’un yazmış olduğu tarih çalışması bağımsız olarak günümüze ulaşmayı başaramamıştır

⁶⁹ 1234 Kroniği, içinde bir ordu bulunmayan Urfa’da yalnızca ayakbağı tamircileri, dokumacılar, ipek tacirleri, terziler, rahipler ve diyakozlar bulunduğunu bildirdikten sonra bir de üç tane piskopos olduğunu ve bunların, Frenklerden Papyrus, Süryanilerden Basilos Bar Şumono ve Ermenilerden de Ahannis (İşın Demirkent bu ismi Ananias olarak verir, Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, C. 2, s. 144) olduklarını ifade etmektedir. Papyrus ya da Papyrus ismini Mihael Rabo da aynı unvanla vermekte (Michael, Syriac Chronicle..., s. 665), Bar Hebraeus ise onu şehirdeki Frenklerin şefi olarak nitelemektedir (Bar Hebraeus, Abû’l Farac Tarihi, C. 2, s. 378). Hugue ismini veren tek kaynak Sür piskoposu William’dır (William, A History of Deeds..., C. 2, s. 143).

⁷⁰ 1234 Kroniği, C. 2, s. 121-122. Hasnun ismi, bu detayı veren tek kaynak olan 1234 Kroniği haricinde hiçbir kaynakta geçmemektedir.

Zengî'nin her teslim olma çağrısına olumsuz yanıt verdiğini hatta sonraki çağrılarda Zengî ile alay ettiklerini ve ona hakaret ettiklerini görmekteyiz.⁷¹

Urfa'nın Fethi Ve Bu Süreçte Yaşanan Hadiseler

Şehri muhasara altına alan ve Urfalılara müteaddit defalar teslim olma çağrısı gönderen ancak her seferinde olumsuz yanıt alan Zengî, tüm kaynakların ittifak halinde belirttiği şekilde mancınıkları kullanarak şehre karşı şiddetli bir saldırı başlattı. Diğer yandan lağımçılar surların altında tüneller kazmakta ve surları yıkacak bir düzenek oluşturmak için çalışmaktaydı.⁷² Bunun için surların uygun yerlerinin altına tüneller kazıldı ve bu tüneller ağaç kütüklerle desteklenerek sağlamlaştırıldı.⁷³ Ardından bu tünellerin içine yanıcı ve patlayıcı maddeler yerleştirildi. Bahsi geçen düzeneğin hazır olduğuna emin olunduktan sonra Zengî'ye haber verildi ve Zengî, İbn Kalânisî ve İbnü'l Adîm'e göre tünellere bizzat inerek durumu gördü ve durumu takdir ederek onlara ateş emrini verdi.⁷⁴ Günümüz tarihçilerinin genel kanısına göre yaklaşık dört hafta süren kuşatmanın ardından kurulan bu düzenekler sonuç verdi. Şehrin ünlü surlarının bir kısmı baskıya daha fazla dayanamayarak yıkıldı ve askerler bu noktadan şehre girmeye başladı.⁷⁵

Bu andan itibaren kaynaklar, yine ittifak halinde ve benzer ifadelerle şehirde büyük çatışmaların yaşandığını ve şehir halkından çok sayıda insanın öldürüldüğünü söylemektedir. 1234 Kroniği burada yine detay vermektedir ve yazar, surun yıkılışını ve ilk etapta yaşananları şu ifadelerle aktarmaktadır;

"Sonra Zengî emir verdi ve surların dipleri ateşe verildi ve Urhoy'un tahrip edilmesi emredildi. Haberciler karargâha çağrıldı ve sur yıkıldığı zaman açılan yarıklardan şehre girerek savaşıma hazır olmaları söylendi. Ayrıca askerlerin şehirde üç gün boyunca yağma yapmalarına izin verildi. Yağ ve kükürtle güçlenen alevler, girişleri bir çırpıda tutuşturdu. Kuzeyden esen rüzgâr dumanı karargâha doğru savururken, onlar ateşi yağla besliyorlardı. Sur sallandı ve yıkıldı. Yıkılırken aslında surun iki ucunun da alçak olduğu anlaşıldı ve yıkıldıktan sonraki hali, Urhoyluların yapmış olduğundan daha yüksek değildi. Urhoylular açılan yarıklarda, 24 Aralık Cumartesi Doğu Bayramı gününde, şafaktan günün üçüncü saatine kadar savaştılar. Pek çoğu bu yarıklarda öldürüldü ve Türkler şehre girdi. Efendimiz⁷⁶, şehrin sakinlerine kızgındı ve hiç kimse kurtulamadı hepsi kılıçtan geçirildi. O gün orada yaklaşık 6 bin kişi öldürüldü."⁷⁷

Mihael Rabo'nun aktardığı durum ise şu şekildedir;

"Sonra Türkler kuleleri destekleyen ahşap direkleri ateşe verdiler. Sabah olduğunda savaşın şiddeti iyice arttı. Gökyüzü dumanla kaplıydı, trompetlerin ürkütücü sesinden insanların kalpleri ve dizleri titriyordu. Askerlerin ve halkın çılgınlıkları arasında duvar ve iki kule yıkıldı. Türkler içeride yeni yapılan duvarı görünce şaşırıldılar ve önce ne yapacaklarını bilemediler. Sonra eski ve yeni duvarlar arasında bir

gedik buldular ve buradan geçmeye başladılar. Bu arada şehir halkı, Papios ve piskoposlar onların içeri girmesini engellemeye çalıştı. Gedik, içeride ve dışarıdan ölenlerin cesetlerinin yığınlarıyla doldu.

Tüm insanlar gedikte bir araya toplanınca surun üzeri boş kaldı. Türkler merdivenleri dayayıp surlara çıktılar. Yukarıya önce bir Kürt tırmandı ve insanların üzerine taşlar atmaya başladı. İnsanlar bu durumu görünce (surları kaybettiklerini düşünerek) korktular ve geri dönüp kaleye kaçmaya başladılar.⁷⁸

Ermeni tarih yazarı Smbat Sparapet'in verdiği bilgiler Mihael Rabo'dan ipuçları barındırmaktadır ve esasında Mihael Rabo'nun verdiği detayları destekleyen tek kaynak da Smbat'ın kroniğidir. Smbat Sparapet kroniğinde de hadise kısaca şu bilgilerle verilmektedir;

"O dönemde Harran'ın efendisi olan Zengî asker topladı ve Joscelin'in yokluğunda uygun bir an bularak gelerek Edessa yakınlarında kamp kurdu. Kuşatma makineleri ile şehri taciz etti ancak şehrin adamları birbirlerini cesaretlendirerek onunla savaştı ve düşman şehri alamadı. Daha sonra başka bir kötü plan yaptılar, duvarın altını derinlemesine kazarak kaya sütunlarını tahta sütunlarla değiştirdiler ve bunu birçok noktada yaptılar. Daha sonra kazılan alanlara ot doldurdular, ateşe verdiler ve duvarın çökmesine neden oldular. Bundan sonra da şehre saldırdılar. Şehir halkı bu noktada onlara karşı gelmeyi başarmıştı ancak düşmanlar gizlice şehrin diğer tarafına gitti ve duvarın üzerinden kente girmeyi başardı. Kılıçlarıyla halkı katletmeye başladılar. Muhafızlar durumu görünce hasarlı duvarı korumayı bıraktı. Surların boş kaldığını gören düşman o taraftan da şehre girmeye başladı."⁷⁹

Bar Hebraeus'un vermiş olduğu bilgi de Mihael Rabo'nun verdiğinin özeti mahiyetindedir.⁸⁰ Diğer bir yerel Hristiyan yazar Willermus Tyrensis'de bu kadar bile detay yoktur. Willermus Tyrensis Zengî'nin kuşatmasına bir süre ara vererek bu esnada II. Joscelin'in faaliyetlerinden⁸¹ ve şehri kurtarmak için yapmış bulunduğu nafile girişimlerden bahsetmekte ve sonra yeniden Urfa'ya dönerek;

"Bu arada Zengî hiç ara vermeden şehre saldırmaya devam etti. Şehir halkının sıkıntılarını artırarak, şehri almasına yardım edebilecek tüm yöntemleri denedi. Yeraltına madenciler gönderdi ve bunlar surların altına kadar ilerleyen tüneller kazarak bunları ağaç kırımlarla desteklediler. Böylelikle istenilen boşluğu buldular ve tüm birlikler her yönden şehrin içine akmaya başladı. Yaş, durum ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin önlerine çıkan herkesi kılıçtan geçirdiler.⁸²" bilgisini paylaşmaktadır.

Bu bilgiler İslâm kaynaklarında da biraz yüzeysel olmak kaydıyla verilmektedir. Bu kaynaklar Zengî'nin askerlerinin şehre, açılan yarıklardan girdiğini tıpkı diğer kaynaklar gibi vermekte, ondan sonra şehirde yaşanan yağmadan, öldürülen insanlardan bahsettikten sonra Zengî'nin, biraz sonra Hristiyan kaynakları özelinde değerlendirmeye

⁷¹ 1234 Kroniği, C. 2, s. 121; Michael, Syriac Chronicle..., s. 665, Bar Hebraeus, Abû'l Farac Tarihi, C. 2, s. 378

⁷² İbn Kalânisî bu işi bilenlerin Horasan ve Halebliler olduğunu söylerken (İbn Kalânisî, Şam Tarihine Zeyl, s. 154) İbnü'l Adîm yalnızca Haleblilerin ismini vermektedir (İbnü'l Adîm, Chronique d'Alep, s. 686). Mihael Rabo ve Bar Hebraeus, Zengî'nin lağımçılara mukabil şehirdekilerin de onlara doğru tüneller kazdıklarını, rast geldikleri yerde onları öldürdüklerini, daha sonra geri dönerek (muhtemelen kuşatmacıların başarılı olacakları düşüncesiyle) iç tarafa ayrı bir sur daha inşa ettiklerini söylerler.

⁷³ 1234 Kroniği bu tünellere konulan ağaç kütüklerinin yağ ve kükürtle daha da yanıcı hale getirildiğini söyler (1234 Kroniği, C. 2, s. 122).

⁷⁴ İbn Kalânisî, Şam Tarihine Zeyl, s. 154; İbnü'l Adîm, Chronique d'Alep, s. 686

⁷⁵ Sûr piskoposu William surun yıkılan kısmının uzunluğunun 100 cubitten fazla olduğunu söylemektedir (William, A History of Deeds..., C. 2, s. 143) ki bu hesaba göre yıkılan kısmın uzunluğu 45 metre civarındadır.

⁷⁶ İsa Mesih kast edilmektedir.

⁷⁷ 1234 Kroniği, C. 2, s. 122

⁷⁸ Michael, Syriac Chronicle..., s. 665

⁷⁹ Smbat Sparapet, Smbat Sparapet's Chronicle, (Çev. Robert Bedrosian), Sources of the Armenian Tradition, New Jersey, ABD, 2005, s. 54

⁸⁰ Bar Hebraeus, Abû'l Farac Tarihi, C. 2, s. 378

⁸¹ Willermus Tyrensis bu süreci özetle, "İnançlı Hristiyanların şehri Urfa'nın, Hristiyan inancı ve isminin düşmanları tarafından muhasara altına alındığı haberi hızla her tarafa yayıldı. Uzak ve yakındaki insanlar bu durumdan çok müteessir oldular ve hemen bunun bir çaresine bakmanın yollarını aramaya koyuldular. Bu kritik vaziyetin haberleri karşısında Kont (II. Joscelin), hızla birliklerini toplamaya başladı. Ne var ki, bu soylu şehir için geç kalmıştı ve çabası, kendisine dua eden ve yardım bekleyenler için bir cenaze töreni hazırlamaktan öteye geçemeyecekti. Kudüs'e haber gönderdi, Antakya'daki efendisine yardım etmesi için yalvardı... Kudüs kraliçesi, Manasses, Nabluslu Philip ve Taberyeli Elinandus'a güçlü bir orduyla Urfa'nın yarımına gitmesini emrederken, Antakya hâkimi ise II. Joscelin'in düştüğü bu duruma gayet memnun olmuştu" ifadeleriyle vermektedir (William, A History of Deeds..., C. 2, s. 142).

⁸² William, A History of Deeds..., C. 2, s. 143

alacağımız, yağmanın durdurulması ve şehrin yeniden imar edilmesi ile ilgili emir ve uygulamalarından kısa bir bahisle konuyu kapatmaktadırlar. İbnü'l Esir, İbn Kalânîsî ve İbnü'l Adîm birbirine yakın ifadelerle, Haçlıların birleşerek üzerine gelmesinden endişe eden Zengî'nin savaşı ısrarla sürdürdüğünü ve lağımçıların deldiği surların yıkılmasının ardından şehri ele geçirdiğini, şehre giren Müslümanların şehirdeki Ermeni ve Frenkleri kılıçtan geçirdiklerini, kalanların da şehri terk etmek zorunda kaldıklarını söylemektedirler. Müslüman yazarlar Zengî'nin Urfa'yı çok beğendiğini ve şehrin daha fazla tahrip edilmesine gönülünün razı olmadığını, yağmanın ve cinayetlerin durdurulmasını ve alınan esirlerin serbest bırakılmasını, şehir halkına iyi muamele edilmesini emrettiğini ve ardından şehirde yıkılanların onarımı ile ilgilenildiğini kaydeder.⁸³

Urfa'nın Kaybının Hristiyan Yazarlar Üzerindeki Tesirleri

Urfa'nın fethine dair kayıtlar, tabii ki bu bilgilerle sınırlı değildir. Kaynaklarda bir de Türklerin şehre girmesinin ardından yaşanan birtakım hadiseler de yer almaktadır ki bunlar içerisinde Hristiyan yazarların en çok üzerinde durduğu, Zengî'nin birliklerinin şehre girmesinin ardından Urfa halkının şehrin iç kalesine sığınmak için kaçması ancak kapıların kapalı olması nedeniyle, kale önünde yaşanan izdiham ve çok sayıda sivilin burada hayatını kaybetmesi hadiseleridir. İşte bu noktadan sonra, Urfa'nın kaybının doğrudan tarafı olmanın da tesiriyle Hristiyan yazarlar bu hadiseleri olabildiğince acıklı ifadeler kullanarak vermektedirler. Kaldı ki şehir halkının iç kaleye kaçması ve bundan sonraki süreçte yaşananlar, artık Müslüman tarihçilerin kayıtlarının dışında kalmakta ve bu detaylar yalnızca Hristiyan kaynaklar tarafından bildirilmektedir.

Urfa'nın Zengî tarafından alınmasını Haçlı perspektifinden değerlendiren Willermus Tyrensis'in, Türklerin şehre girmelerinin ardından yaşananları aktardığı bilgileri yukarıda vermiştik. Willermus Tyrensis bu bilgilerin devamında;

“Böylece şehir ele geçirildi ve düşmanın kılıcına teslim oldu. Bu durumu gören şehir halkından bazıları, eşleri ve çocuklarıyla birlikte, şehirdeki kaleye kaçtı. Burada, kısa bir süre için de olsa hayatlarının güvende olmasını umuyorlardı. Ancak böylesine bir koşuşturma paniğe neden oldu ve pek çoğu kalabalığın içinde sefil bir şekilde can verdi. Bu şekilde ölen diğerleri arasında, Urfa'nın başpiskoposu saygıdeğer Hugue ve onun din adamlarından bazıları olduğu söylenir. O sırada orada bulunanlar, bu felaketten bir ölçüde onun sorumlu olduğunu düşünmekteydiler. Zira Hugue, sahip olduğu servetini kullanarak şehri savunmak için asker sağlayabilecekken cimrilik ederek, yok olan halkını düşünmek yerine servetini kurtarmayı tercih etti. Sonuç olarak, hırsının kurbanı oldu ve halkıyla aynı kaderi paylaştı. Böylelikle, aptalca nefretinden dolayı Antakya prensi, kardeşlerinin yardımına gitmezken ve kont yabancıardan yardım beklerken, şehir düştü⁸⁴” ifadeleriyle hem yaşananları aktarmakta hem de bu acı sonucun ortaya çıkmasında kendince sorumlu olanları işaret etmektedir.

Urfalı Mateos'un zeylini yapan Papaz Grigor, kuşatmanın evveliyatı ya da süreciyle ilgili hiçbir bilgi vermemekte, yalnızca Türklerin şehre girmesinin ardından yaşananları yine dramatik ifadelerle aktarmaktadır. Papaz Grigor, Aziz Stefanos Günü'nde (25 Aralık)

Urfa şehrinin, Allah'ın lütfundan mahrum kalmış olan Zengî isimli liderleri önderliğinde Araplar tarafından zapt edildiğini, pek çok insanın öldürüldüğünü ve ne yaşlılar ne de çocuklar, kimseye merhamet gösterilmediğini söylemektedir. Bunun karşısında büyük bir korkuya kapılan halk sığınmak üzere Maniakes Kalesi'ne⁸⁵ kaçmış ancak kaleye girmeye muvaffak olamamışlar ve takriben iki bin kişi burada ölmüştür. Bu izdiham içerisinde Frenklerin piskoposu Baios⁸⁶ da ölenlerin arasındadır. Bu manzara karşısında Zengî'nin yüreğinde merhamet duygusu uyanmış ve o sırada sokaklarda halkı hayvan sürüleri gibi kesmekte olan askerlerine kılıçlarını geri çekmeleri emrini vermiştir. Ancak tüm Frenk esirleri, onun emriyle kılıçtan geçirilmiş, kadın ve çocuklar da esir olarak götürülmüşlerdir. Kaleye girmeyi başaran Hristiyanlar, susuzluk nedeniyle uzun süre dayanamamış ve canlarına dokunulmaması karşılığında teslim olmuşlardır. Papaz Grigor bundan sonra Zengî'nin askerlerine Hristiyanlara kötü davranılmamasını emrettiğini zira askerlerinin de kan ve ganimete zaten doymuş olduklarını ifade etmektedir.⁸⁷

Bir başka Ermeni tarihçi Smbat Sparapet de benzer duyguları içeren kısa bir paylaşımda,

“Sonra vatandaşlar kaleye kaçtılar, ancak dinsiz kale muhafızları kalenin kapılarını kapattılar ve kimsenin kaleye girmesine izin vermediler. Bu arada kafirler onları acımasızca kılıçlarıyla kesti. O gün Edessa'ya inen acıyı hiçbir dil anlatamaz. Kutsanmış patrik Nerses⁸⁸, Eylül'ün üçüncü günü olan o Cumartesi günü Edessa'nın başına gelenler hakkında yürek parçalayan bir ağıt yazdı⁸⁹” ifadelerini kullanmaktadır. Burada Smbat'ın şehri ele geçiren Müslümanlar için kâfir ifadesini kullanmasının doğallığının yanında, iç kaleyi muhafaza eden Frenkler için dinsiz ifadesini kullanması dikkat çekicidir. Her ne kadar yazar bu konuda detay vermemiş olsa da bu ifadeden yola çıkılarak, yaşanan hadiselerden dolayı Haçlı idaresini eleştirdiği anlaşılmaktadır.

Mihael Rabo bu hadiseleri “Hangi dil bu felaketi anlatmaya çalışsındı konuşabilirdi ve hangi parmak titremezdi? Bu felaket, 3 Aralık Şabat gününün üçüncü saatinde Urfa'nın başına geldi. Şıkırdayan kılıçları ve mızraklarıyla Türkler şehre, yaşlı adamların ve çocukların, kadın ve erkeklerin, rahiplerin ve papazların kanını içmek için girdi. Ne acı bir hikâye! İsa'nın dostu Abgar'ın kenti günahlarımız nedeniyle çiğnendi. Rahipler ve diyakozlar öldürüldü, babalar kendi çocuklarını terk etti ve anneler çocuklarına karşı şefkatlerini kaybetti. Kılıç öldürmeye devam ederken ve bazıları dağa kaçarken, diğerleri çocuklarını bir tavuğun civcivlerini toplaması gibi toplayarak ölmeyi veya esir alınmayı bekliyordu. Bazı yaşlı rahipler yanlarında azizlerin ve şehitlerin kalıntılarını içeren tabutları taşıyordu. Bu ıstırapı gördüklerinde Peygamberimizin sözünü tekrarladılar: “Rabbe karşı günah işlediğim için O'nun kızgınlığına katlanmalıyım.⁹⁰” Kaçmadılar, dua etmeye devam ettiler ve sonunda kılıçla susturuldular. Elleri azizlerin kalıntılarının tabutlarına sarılırken vücutları daha sonra kendi kanlarıyla lekelenmiş olarak bulundu” ifadeleriyle aktarmaktadır.⁹¹

Mihael Rabo bundan başka halkın pek çoğunun iç kaleye kaçmak istediğini, ancak Papyos'un (Hugue) burada görevli olanlara, kendisini görmeden kapıları açmamaları yönünde vermiş olduğu emir uyarınca kapıların açılmadığını; dolayısıyla pek çok insanın burada

⁸³ İbnü'l Esir, el-Kâmil fi't-Târih, C. 11, s. 95; İbn Kalânîsî, Şam Tarihine Zeyl, s. 154 krş, İbn al-Qalânîsî, The Damascus Chronicle..., s. 267; İbnü'l Adîm, Chronique d'Alep, s. 686

⁸⁴ William, A History of Deeds..., C. 2, s. 143-144

⁸⁵ Maniakes Kalesi ismini veren tek kaynak Urfalı Mateos kroniğidir. Bu iç kale, Doğu Roma imparatoru III. Romanos (M.1028-1034) döneminde, M.1032 yılında Urfa şehrini Müslümanların elinden geri almayı başaran Romalı general Georgios Maniakes'in ismiyle anılagelmiştir (Maniakes'in Urfa'yı ele geçirmesiyle ilgili bkz, Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, s. 298;

A. A. Vasiliev, History of the Byzantine Empire 342-1453, 2 Cilt, The University of Wisconsin Press, ABD, 1952, C. 1, s. 312).

⁸⁶ Papaz Grigor'un ismini Baios olarak verdiği kişi Hugue'dir.

⁸⁷ Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinâmesi..., s. 297-298

⁸⁸ IV. Nerses Şnorhali (1102-13 Ağustos 1173). 1166-1173 yılları arası Ermeni kalolikosu.

⁸⁹ Smbat Sparapet, Chronicle, s. 54

⁹⁰ Mika Kitabı 7:9

⁹¹ Michael, Syriac Chronicle..., s. 665-666

öldüğünü ilave etmektedir. Mihael Rabo'nun kaydına göre Hugue bu sırada kale kapısının önüne gelmiş ancak ceset yığınları nedeniyle içeri girememiştir. Latin piskoposu, içeri girebileceği uygun bir yer ararken o sırada oraya ulaşan Türklerden biri tarafından öldürülmüştür.⁹²

Bar Hebraeus'un verdiği bilgiler, olayın tarihini 3 Ocak olarak vermesi ve Hugue'nin bir Türk'ün attığı ok sonucu ölmesi detayları dışında Mihael Rabo'nun verdikleriyle birebir aynıdır.⁹³

Hadiseyi dramatize etmesi bakımından 1234 Kroniği'nin verdiği bilgiler de diğer kaynaklarla büyük benzerlikler göstermektedir; "Türkler şehre girince, kadınlar, çocuklar ve gençler, düşmanın ve kılıcın önünden kaçabilmek için, şehrin yukarısındaki kaleye doğru koşmaya başladılar. Ancak Frenklerin kötülük dolu tabiatları nedeniyle kapının kapanmış olduğunu gördüler. Zira Frenklerin piskoposu onlara "Beni görmedikçe kapıyı açmayın" diye emretmişti. Böylece, öldürülme ya da esir düşme korkusuyla kapının önünde toplanan kalabalık, dalga dalga birbirinin üzerine binmeye ve birbirini ezmeye başladı. Korku dolu ve acınacak haldeki bu insanlar ezildiler ve boğuldular. İşte bu acıklı boğulma hadisesi böyle gerçekleşti. Orada beş bin kişiden fazla insan öldü.

On bin civarında genç erkek ve genç kız esir alınarak götürüldü. Zengi şehre girdi ve kale kapısının önüne geldi. Burada boğulmuş olan insanları görünce çok üzüldü ve savaşın durdurulmasını emretti. Frenklerin piskoposu kaleye giden yolda, başına vurulan bir balta darbesiyle ölmüştü. Ayrıca çok sayıda rahip, diyakoz, ruhani ve keşiş bu savaşta hayatlarını kaybetti.⁹⁴

1234 Kroniği dışındaki yerel Hristiyan kaynaklarının geneli bundan sonra, Urfa'nın Hristiyanlık için ne denli önemli bir şehir olduğunu Kral Abgar ile İsa Mesih'in bağlantısı üzerinden değerlendirmektedir.⁹⁵ 1234 Kroniği ise bu değerlendirmeyi, biraz sonra değineceğimiz üzere çeşitli örneklerle, daha detaylı ve uzun biçimde vermektedir.

Fethin Ardından

Aktarılan son yorumların ardından Papaz Grigor ve Willermus Tyrensis'in kayıtları son bulmakta ve bundan sonraki süreçle ilgili bilgileri yalnızca Süryani kaynakları vermektedir. Ancak Süryani kaynaklarının verdiği bilgilerde de farklılıklar mevcuttur. Örneğin Mihael Rabo ile Bar Hebraeus, Urfa'nın Süryani piskoposu Basileos Bar Şumono ile Zengi arasında geçtiğini söyledikleri diyalog ve bu sırada yaşananlar hakkında bilgiler verirler. Buna karşın 1234 Kroniği bu detaylarla ilgili bilgi vermezken, adı geçen iki yazar da 1234 Kroniği'nin vermiş olduğu ve iç kalenin ne şekilde teslim olduğu hususunda bilgi vermemektedir. Bu bilgileri yalnızca 1234 Kroniği paylaşmaktadır.⁹⁶ Mihael Rabo ve onun bilgilerini kullanan Bar Hebraeus detayları şu ifadelerle vermektedir; "Bu kargaşa ortamında Zengi'nin, askerlerin başı tıraşlı yaşlı bir adamı çıplak vaziyette ipe bağlayıp sürüklediklerini gördü. Zengi bu adamın kim olduğunu sordu ve kendisine onun şehrin Süryani piskoposu Basileos Bar Şumono olduğunu söylediler. Zengi, yanına getirilen yaşlı adamı, şehri teslim etmedikleri için azarladı. Basileos Zengi'ye cevabında, "Her ne olursa iyi ve güzel oldu" dedi. Zengi, "Peki şimdi?" diye sorunca Basileos, "Kendinizle gurur duymalısınız. Zira bizleri kılıç gücüyle ele geçirdiniz. Bizim ise Frenklerle yapmış olduğumuz antlaşmaya bağlı kalmamız, bize karşı bir saygı vesilesi olmalıdır ve Yüce Tanrı, bizlerin sizin köleniz olmamıza hükmettiğine göre bizler,

buna da sadık kalacağız" cevabını verdi. Piskoposun sözleri çok hoşuna giden Zengi, onun giydirilerek çadırına getirilmesini emretti ve daha sonra onunla şehrin yeniden imarı ile ilgili görüştü. Şehirden kaçanlara geri dönüp evlerine yerleşebilecekleri konusunda güvence verildi. Kaledekilere gelince, onlara da af çıktı ve Süryaniler ile Ermeniler cezalandırılmazken Frenklerin hepsi öldürüldü.⁹⁷

Nihayet, konuyu devam ettiren elimizdeki tek kaynak 1234 Kroniği kalmaktadır. Kronik yazarı uzun sayılabilecek bir bölümde ve çeşitli başlıklar altında Urfa'nın Zengi tarafından alınmasından sonra yaşananları vermektedir. Diğer iki Süryani tarihçinin değinmediği iç kalenin teslim olması ile ilgili olarak yazar şu bilgileri vermektedir;

"Zengi, üst kalenin kapısına vardığında insanlarla barışçıl biçimde konuştu ve onlardan teslim olurlarsa hayatlarını güvenceye alacaklarına söz verdi. İçlerinden biri ona doğru gelecek kalenin içindeki Frenkler için de güvence istedi. Onlardan, rahip olan (ama Allah'ın rahibi değil) İsmail'in Barşawm'ı olarak bilinen biri vardı. İsmi lekelenmiş ve yoldan çıkmış birisiydi. Allah'ın adaletine karşı gelirdi ve Allah korkusu yoktu. Gözlerinde Allah korkusu olmadığı için insanlar ona hürmet göstermezlerdi. Ne uyduğu ne de koruduğu bir yasa yoktu. Mesih inancı yoktu ve ona ölümü hatırlatacak bir inancı da yoktu. Ne adalet korkusu ne ceennem inancı ne de diriliş inancı vardı. Ancak konuşmadaki becerisi onu kalede göze çarpan biri haline getirmişti. Zengi'den yemin ve çeşitli güvenceler alarak, şehrin teslim alınmasından iki gün sonra kaleyi teslim etti. Ertesi gün Zengi, kamplardaki tüm esirlerin bir araya toplanmasını emretti ve bunlar Suriye'ye götürüldüler. Türklerin şehir halkına zarar vermemeleri için şehre muhafızlar yerleştirildi. Ayrıca giriş çıkışı kontrol altına almak için de kapılara muhafızlar konuldu. Urhoylular evlerine yerleşti ve Zengi onlara ihtiyaçları olan her şeyi vererek halkı memnun etti. İnsanlar tekrar kendi evlerinde oturmaya başladılar.⁹⁸

Kronik yazarı iç kalenin teslim olmasından önce yaşanan birtakım gelişmeleri de vermektedir;

"Şimdi de şehrin kalesinin içindekilere ne olduğunu anlatarak devam ediyoruz. Yukarıda da gösterdiğimiz üzere kale, Türklerin ellerine teslim edilince büyük bir kalabalık, yaklaşık iki bin kişi, kadınlar ve çocuklar, zorla alınarak esir edildi ve götürüldü. Ayrıca yaklaşık altı bin ya da daha fazla kılıçtan geçirildi ya da kalenin önündeki arbedede boğularak hayatını kaybetti. Vali⁹⁹ de on bin civarında kişiyi askerlerden kurtararak serbest bıraktı. Bunlar, yer altında ya da iki kalede saklanarak kaçmışlardı.

İfade ettiğimiz üzere üst kale ele geçirilince, hayatları üzerine güvence aldılar. Zengi askerlerden birini, yukarıda ismini zikrettiğimiz metropolit Mor Basileos'a refakat etmesi için gönderdi. Daha sonra kalede bulunan halkı, tabii Frenkleri de eşleri ve çocuklarıyla birlikte dışarı çıkarmaya başladı.

Ayrıca rahipler ve diyakozlarla birlikte çok sayıda altın ve gümüş eşyalar, kıyafetler kaleden çıkarıldı. Zengi'nin, istedikleri yere gitmeleri için onları Fırat'ın karşısına geçirme sözü vermiş olması nedeniyle, birlikte gitmek için çok sayıda kasabalı da bu gruba dâhil oldu. İsmi Salâhaddîn olan emir, kaleye girdi ve metropoliti elleriyle tutarak şöyle dedi: "Koruduğunuz Haç ve İncil üzerine bizi kabul ettiğimize dair sizden kutsal yemininizi istiyoruz. Zira biliyorsunuz ki, bizim yönetimimize karşı geldiğiniz ve bizim peygamberimizi hakir gördüğünüz için hepiniz ölmeyi hak ediyorsunuz. Biz şu anda size iyi davranmaya ve esirlerinizi serbest bırakmaya hazırız. Bu şehrin

⁹² Michael, Syriac Chronicle..., s. 666

⁹³ Bar Hebraeus, Abû'l Farac Tarihi, C. 2, s. 379; 1234 Kroniği Hugue'nin başına vurulan bir balta darbesiyle öldüğünü söyler (1234 Kroniği, C. 2, s. 123).

⁹⁴ 1234 Kroniği, C. 2, s. 123

⁹⁵ Michael, Syriac Chronicle..., s. 666; Bar Hebraeus, Abû'l Farac Tarihi, C. 2, s. 379; Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinâmesi..., s. 298; William, A History of Deeds..., C. 2, s. 144

⁹⁶ 1234 Kroniği yazarının Urfa'nın Zengi tarafından fethi ile ilgili kayıtları Basileos'tan derlediği bilinmekle birlikte, diğer iki Süryani tarihçinin verdiği ve Basileos'un bizzat içinde olduğu bu detayı 1234 Kroniği yazarının atlamış olması dikkat çekicidir.

⁹⁷ Michael, Syriac Chronicle..., s. 666; Bar Hebraeus, Abû'l Farac Tarihi, C. 2, s. 379-380

⁹⁸ 1234 Kroniği, C. 2, s. 123-124

⁹⁹ Yazarın vâli ifadesinden kimi kast ettiği belirsizdir.

Müslümanlar tarafından alındıktan sonra iki yüz yıldan fazla onların hükümdarlığında bir başkent kadar zengin ve refah içinde olduğunu sizler çok iyi biliyorsunuz. Bugün ise sizin de gördüğünüz üzere Frenkler şehirde ve civarında elli yıldır hüküm sürmektedir. Hükümdar, sizinle iyi geçinmeye, onun iktidarı altında barış ve güven içerisinde yaşamaya hazırdır. Onun sağlığı için dua edin.”

Sonra kalede bulunan şehir halkını, Süryanileri ve Ermenileri kaleden çıkardılar ve onların her biri evlerine gitti. Frenkler ise sahip oldukları her şeyle birlikte yağmalandı. Altın ve gümüş, kiliseye ait eşyalar, kadehler, haçlar ve mücevherlerden ellerine geçirdikleri her şeyi aldılar. Rahiplerle asilleri ve liderleri ayırdılar, onları soydular ve esir olarak Haleb'e gönderdiler. Geri kalanların bir kısmı becerilerine göre ayrıldılar ve her biri mahkûm olarak kendi işinde çalışmaya başladı. Yüz civarında kişiye işkence yapıldı; bazısı okların hedefi oldu, bazısı ise kılıçtan geçirildi; nihayetinde hepsi öldürüldü.”

Daha sonra Zengi metropoliti çağırarak Müslümanlarla birlikte kurulmuş olan birliği korumak için ona pek çok emir verdi. Urhoylulara çiftlik hayvanları, öküzler ve yem verdi. Türk emirlerinden, Erbil ve Şehrizor hâkimi Zeyneddin Ali Kuşag isminde birini, beraberindeki yedi başka emirle birlikte şehre vali olarak koydu. Ayrıca şehri koruması için güçlü bir garnizon da bıraktı. Fetihden dört gün sonra Zengi şehirden ayrıldı ve Harran şehrini geçerek, Fırat üzerindeki Kalinikus'a gitti. Urhoylular, esirlerinin fidyesini verdiler ve gidip şehirde yerleştiler. Vali Zeyneddin iyi tabiatlı biriydi ve onlara çok iyi davrandı.¹⁰⁰

Kronik yazarı bu bilgileri verdikten sonra İmâdüddin Zengi'nin siyasi faaliyetleri ile ilgili birtakım bilgiler vermekte ve bu süreçte Suruç ve Birecik üzerine yaptığı seferlerden bahsetmektedir. Ardından Zengi'nin Musul vâlisi Nasirüddin'in öldürülmesi ile ilgili kayıtları vermektedir. Yazar daha sonra yeniden Urfa'ya dönerek şehirdeki Hristiyanları, birbirlerine karşı sürüp giden anlamsız çekişmeleri nedeniyle eleştirmekte ve şehrin kaybedilmesinin en önemli sebebinin de onların bu tutumuna bağlamaktadır. Yazar Urfa'daki Hristiyanların, şehrin Türklerin eline geçmesinden sonra bile bu huylarından vazgeçemediklerini ifade etmektedir. Ön plana çıkardığı şehrin Süryani piskoposu Basileos Bar Şumono'nun uyarılarına, onların bu tutumları nedeniyle şehrin Türklerin eline geçtiği yönündeki eleştirilerine rağmen durumun bu şekilde sürüp gittiğinden şikâyet etmektedir.¹⁰¹

1234 Kroniği yazarının devam eden satırlarında, Zengi ve Urfa ilişkisini sürdürdüğü görülmektedir. Yazar Zengi'nin, bir yılın ardından Urfa'ya geri dönmesinden ve şehir halkı tarafından coşkuyla karşılanmasından, bu sırada şehrin Hristiyan ahalisi ile olan sıcak münasebetlerinden bahsetmekte ve bu bir yılda şehirde yapılan birtakım faaliyetlere değinmektedir. 1234 Kroniği yazarı bu bilgileri verirken, surların onarımı için bazı kiliselerin yıkıldığını ya da farklı amaçlarla kullanıldığını ifade etmekte ancak bunların daha ziyade Haçlıların kullandığı kiliseler olduğunun altını çizmekte¹⁰², buna

mukabil bazı kiliselerin de onarıldığını ve muhafaza edildiğini, Mor Yuhanon Kilisesi örneğiyle belirtmektedir.

Yazar daha sonra Zengi'nin Urfa'da bulunduğu sıradaki faaliyetlerini, bu sırada hastalandığını ve Hristiyanlar için özel bir yeri olan Cüzamlılar Kuyusu'nun şifalı suyu sayesinde yeniden sağlığına kavuştuğunu ileri sürmekte ve bahsi geçen kuyunun hikâyesini de paylaşmaktadır. Ardından Zengi, Süryanilerin kiliselerini ziyaret etmiş, bu kiliselere iki büyük çan hediye etmiş ve nihayetinde piskopos Basileos ve şehir halkına, şehrin muhafazasında dikkatli olunması yönünde çeşitli tavsiyeler vererek Urfa'dan ayrılmıştır.¹⁰³ Mihael Rabo da Zengi'nin iki günlüğüne Urfa'ya geldiğini ve bu süre zarfında şehirdeki Süryanileri teşvik ettiğini ve Hristiyanlara şefkat gösterdiğini belirtmekte ancak başka detay vermemektedir.¹⁰⁴

Tüm bu kayıtlarda görüleceği üzere, Urfa'nın İmâdüddin Zengi tarafından fethedilmesi hadisesi üzerine en detaylı bilgiler, Süryani tarihçiler tarafından verilmektedir. Diğer eserlere oranla daha fazla ayrıntı içeren 1234 Kroniği ve Mihael Rabo'nun, bu bilgilerin büyük çoğunluğunu Urfa'nın Süryani piskoposu Basileos Bar Şumono'dan edinmiş olduklarını biliyoruz. Basileos Bar Şumono, şehrin hem kuşatılması sırasında hem de düşmesinden sonraki süreçte dikkat çeken bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Basileos, Haçlı hakimiyetinin tesis edilmesinden sonra Latin piskopos Hugue'nin gerisinde kalmış olsa da Süryani nüfusunun burada yoğun olması vesilesiyle etkinliğini sürdürmeye devam etmiştir ve adeta bir kanaat önderi vasfıyla hareket etmiştir. Üstelik bu vazifeye de bizzat şehrin hâkimi II. Joscelin tarafından atanmıştır.¹⁰⁵ Kaynakların verdiği bilgilere bakıldığında Basileos'un, kendisini bu makama getiren II. Joscelin'e karşı başlangıçta sadık olduğu ve bu sadakatini gösterme gayretin içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu tavırını, kuşatmanın başladığı sıralarda Hugue ile birlikte Zengi'ye ateşkes çağrısı yaparak zaman kazanma çabalarında görebiliriz. Zira Basileos muhtemelen, efendisi II. Joscelin'in kendilerine ve şehre yardıma geleceğine dair var olan umudunu muhafaza etmekteydi. Ne var ki netice, Basileos'un umduğu gibi olmadı ve Urfa, Türklerin eline geçti. Bu noktadan sonra Basileos, yukarıda kaynakların da detaylı biçimde aktardığına göre şehrin yeni efendilerine, tıpkı II. Joscelin'e gösterdiği gibi bir sadakatin taahhüdünü vermektedir. Ancak bunu yaparken de şehrin savunulmasında gösterdiği dirayeti, yine sadakat kavramının altını çizerek belirginleştirmekte ve şehrin bir önceki sahibiyile yapmış oldukları anlaşmaya binaen böylesi bir gayret içerisinde olduklarını ifade etmektedir. Yani Basileos, efendileri kim olursa olsun, aynı sadakat içerisinde bulunacaklarının teminatını vermektedir ki Zengi ile olan diyalogunun gelişimi de bunu teyit etmektedir. Dönemin şartları göz önüne alındığında bu eleştirilecek bir durum değildir zira, Süryani toplumunun ne Urfa ne de bir başka bölgede sahip buldukları bir siyasi ya da askerî gücü bulunmamaktadır. Dolayısıyla dini bir cemaat görünümü arz eden Süryanilerin, buldukları şehirlerin idarecilerine, dini ya da etnik kimlikleri göze alınmaksızın itaat göstermeleri gayet doğaldır. Ancak mesela Steven Runciman, sanki bunu biraz eleştirir gibidir.

yeniden insanla doldurmak için yerli Hristiyanların, dindaşlarını Urfa'ya çağırarak için teşvik edildiklerini de eklemekte ve bu noktada Süryani piskopos Basileos'u, fatihlerin teveccühünü kazanacak derecede, sadakate ne kadar kabiliyetli olduğunu göstermesi yönünden, aslında üstü kapalı olarak da eleştirmektedir (Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C. 2, s. 195).

¹⁰³ 1234 Kroniği, C. 2, s. 132-136

¹⁰⁴ Michael, Syriac Chronicle..., s. 669

¹⁰⁵ Zafer Duygu, “XII. Yüzyılda Süryaniler ve Haçlılar Farklı Bir Haç Perspektifinden Haçlı Seferleri”, Uluslararası Midyat Sempozyumu (7-9 Ekim 2011), s. 551. Basileos'un kardeşi Mihael, II. Joscelin'in hizmetindeydi (Ignatios Ephrem Barsoum, Scattered Pearls A History of Syriac Literature and Science, (Çev. Matti Moosa), Georgias Press, ABD, 2003, s. 430). Bu atama muhtemelen Mihael vastasıyla gerçekleşmiştir.

¹⁰⁰ 1234 Kroniği, C. 2, s. 124-126

¹⁰¹ 1234 Kroniği, C. 2, s. 130-132

¹⁰² 1234 Kroniği yazarı Müslümanların Mor Stefanos Kilisesi'ni depo, Havari Thomas Kilisesi'ni ahır yaptıklarını, İtiraflılar Kilisesi'ni ise taşlarını, surların onarımında kullanılmak için yıktıklarını zira bu üç kilisenin Frenklerin ibadet yaptıkları yerler olduklarını söylemekte, şehrin fatihlerinin yerli Hristiyanlardan ziyade Haçlıları cezalandırdıkları düşüncesini vermektedir. Işın Demirkent de bu detayın altını çizmekte ve yerli Hristiyan halkın kiliselerine dokunulmadığını, yalnızca Frenklere ait kiliselere el konulduğunu belirtmektedir (Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, C. 2, s. 148). Aynı bilgiyi Runciman da vermektedir. Runciman yerli Hristiyanlara belirli ölçüde muhtariyet verildiğini, Haçlı kiliseleri tahrip edilirken yerli Hristiyanlara ait kiliselere dokunulmadığını ifade etmektedir. Bunun yanında Runciman, şehri

Runciman, şehrin düşmesinin ardından Basileos'un sadakate ne derecede kabiliyetli olduğunu gösterdiğini belirtmekte, buna karşın Courtenay hanedanını daima sevmiş olan Ermenilerin yeni rejime alışmak konusunda pek de istekli olmadıklarını ifade etmektedir.¹⁰⁶ Runciman bu temel üzerine İmâdüddin Zengî'nin ölümünün ardından II. Joscelin'in, Urfa'yı geri alma teşebbüsünde de öncelikle Ermenilerle bağlantıya geçtiğini, Süryanileri de onların aracılığıyla yanına çektiğini belirtmekte ancak bu son bilgiyi teyit edecek herhangi bir kaynak göstermemektedir.¹⁰⁷ Yine de bu iddia muhtemelen doğrudur zira, II. Joscelin'in başarısız girişiminin ardından Samsat'a kaçanların arasında Basileos Bar Şumono da yer almaktadır. Ancak Mihael Rabo'nun verdiği bilgilere göre bazılarının şikâyet etmesi üzerine II. Joscelin Basileos'u tutuklatarak, Müslüman esirlerle birlikte, Kalatü'r-Rûm'da hapsedirmiştir.¹⁰⁸ Basileos üç yıl sürecek bu hapis hayatında¹⁰⁹, özellikle 1234 Kroniği yazarının sıkça faydalandığı eserini yazmıştır.

İmâdüddin Zengî'nin Urfa fethi üzerine yerel Hristiyan tarihçilerin tuttuğu kayıtlar bu şekildedir. Bahsi geçen yazarlar, evvelce de belirttiğimiz üzere Urfa'nın fethi ile ilgili kayıtları kendi dünya görüşleri paralelinde aktarmışlar ve değerlendirmelerini de bu yönde gerçekleştirmişlerdir. Bu minvalde, eserlerini değerlendirdiğimiz yazarların, Urfa fatihi İmâdüddin Zengî hakkındaki şahsi düşüncelerine de bir göz atmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bu denli mühim bir hadisenin başrolünde olan İmâdüddin Zengî, Müslüman yazarların hepsi tarafından yüceltilir ve şahsiyeti çeşitli unvanlarla süslenirken¹¹⁰, Hristiyan yazarların aynı tevaccühü göstermelerini beklemek mümkün değildir. Buna mukabil bu yazar grubunun Zengî hakkındaki görüşleri de tamamen olumsuz değildir. Yazarlar, bu kaybın doğal müsebbibi olarak addettikleri Zengî için olumsuz sıfatlar kullansalar da diğer yandan onun şahsiyetini ve aynı zamanda gücünü takdir ettiklerini satır aralarında ifade etmektedirler.¹¹¹ Bunun yanında Urfa'nın el değiştirmesinden sonra Zengî'nin tutumu, özellikle Süryani yazarlar tarafından ziyadesiyle olumlu bir mahiyette aksettirilmekte ve bu olumlu görüşler, yazarların ifadelerine de yansımaktadır. Ancak unutulmaması gereken ayrıntı, bahsi geçen yazarların bu görüşlerinin oluşmasında dünya görüşlerinin yanında, içinde yaşadıkları coğrafyanın ve siyasi durumun da etkili olduğudur.

Zengî hakkındaki görüşleri tamamen olumsuz olan tek yazar Papaz Grigor'dur. Zengî'yi, Allah'ın lütuflarından mahrum kalmış ve kana susamış¹¹² olarak niteleyen Papaz Grigor'un bu tavrı, aslında çalışmasını sürdürmekte olduğu Urfalı Mateos'un tavrıyla aynıdır. Zira Urfalı Mateos da eserin kendine ait olan bölümlerinde, örneğin Mevdûd bin Altuntegin için kana susamış bir hayvan¹¹³ ya da zalim¹¹⁴ gibi ifadeler kullanmaktadır. Mihael Rabo, şehri ele geçirdiği sırada

İmâdüddin Zengî için Asur domuzu şehrin kontrolünü eline aldı ve lezzetli üzümleri ayağıyla ezdi¹¹⁵ ifadesini kullanarak anlatımının devamında bu tür ifadeler kullanmamaktadır. Özellikle Zengî ile Basileos Bar Şumono arasındaki yakın ilişkiyi anlattığı kısımlarda ve şehrin fatihlerinin yerli Hristiyanlara karşı tutumları üzerine verdiği bilgilerde, açıkça ifade etmese de Zengî'nin tavrından duyduğu memnuniyet satırlarından anlaşılmaktadır. Verdiği bilgilerin çoğunu Mihael Rabo'dan derlediğini birçok defa ifade ettiğimiz Bar Hebraeus da Zengî için mütevazı ve liyakatli ifadelerini kullanmaktadır.¹¹⁶ Bar Hebraeus yine Mihael Rabo'nun verdiği bilgileri tekrarlamakta ve onun Zengî için paylaştığı detaylarla birlikte, aynı olumlu yaklaşımı tekrarlamaktadır.

İmâdüddin Zengî hakkında en belirgin görüşleri içeren kaynak, 1234 Kroniği'dir. Yazar, Zengî'nin Asur¹¹⁷ bölge valisi olmasını detaylı biçimde aktarmakta¹¹⁸ ve bundan sonraki süreçte Zengî'nin tüm faaliyetlerini eldeki veriler ışığında oldukça ayrıntılı verme gayreti göstermektedir.¹¹⁹ Bahsetmiş olduğumuz üzere Urfa'nın fethiyle ilgili kayıtları, şehir fethedildiği sırada Urfa'da bulunan, dahası fetihten sonra Zengî ile defalarca görüşerek, onun takdirini ve tevaccühünü kazanan Basileos Bar Şumono'dan derleyen kronik yazarı, Basileos'un bu yöndeki görüşlerine de yer vermektedir. Basileos'un ve bu görüşler paralelinde 1234 Kroniği yazarının da Zengî'ye karşı, belki de konjonktür gereği bir sempatisinin oluştuğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar İmâdüddin Zengî'nin öldürülmesinin ardından II. Joscelin'in Urfa'yı geri alma teşebbüsünde Basileos'un da dahil olmuş ve bu nedenden dolayı Samsat'a kaçmışsa da Urfa'daki görevini M. 1169 yılındaki ölümüne kadar sürdürmüş olması, sonraki dönemde bir şekilde affedildiği ve geri döndüğünü göstermektedir.

Sonuç

Haçlılar açısından siyasi, özellikle Doğu Hristiyanları açısından ise dini vasfi nedeniyle önemli olan Urfa şehrinin, Müslümanlar lehine el değiştirmesinin yankıları son derece büyük oldu. Başlı başına bu hadise, ziyadesiyle Almanlar cephesinde büyük bir felaketle neticelenecek olan II. Haçlı Seferi'nin başlıca amilini teşkil etti. Antakya ve Urfa hâkimi Haçlı kontlarının şahsında düşmanlığa kadar varan Haçlı liderleri arasındaki çekişmeler, bu hadisenin devamındaki süreçte iyiden iyiye kendini gösterdi. II. Haçlı Seferi'ne katılan orduların, Roma arazisinden geçerken yaşadıkları, hâlihazırda iyi olmayan Avrupa-Roma ilişkilerini, imparator Manuel'in ihanetleri gerekçe gösterilerek daha da gerildi.

Öte yandan Urfa'nın ele geçmesi, Haçlılara karşı mücadele yürüten Müslümanların motivasyonunu artırdı. Mücadelenin şiddeti, İmâdüddin Zengî'nin oğlu Nureddin Mahmud Zengî döneminde

¹⁰⁶ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C. 2, s. 195

¹⁰⁷ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C. 2, s. 197; Yerel Hristiyan kaynaklar içerisinde bir tek Mihael Rabo (Syriac Chronicle..., s. 670) ve Bar Hebraeus'un (Abû'l Farac Tarihi, C. 2, s. 383) belirttiği bu detayda da yalnızca Ermenilerin isimleri zikredilmekte, Süryanilerle ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Hadise hakkında bilgi veren Papaz Grigor, diğer kaynaklarla örtüşmekten öteye geçmeyen kısa bilgiler vermekte (Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinâmesi..., s. 299-300), çok daha detaylı bilgiler veren hadiseyi uzun bir metin halinde ele alan Willermus Tyrensis ise herhangi bir zümre belirtmeden II. Joscelin'i, Urfa'nın yerli ahalisinin çağırıldığını belirtmektedir (William, A History of Deeds..., C. 2, s. 158).

¹⁰⁸ Mihael, Syriac Chronicle..., s. 674. Mihael Rabo, Basileos'un II. Joscelin'in Urfa'yı geri alma teşebbüsünde oynadığı rol üzerine hiçbir bilgi vermemektedir.

¹⁰⁹ Hilken, The Anonymous Syriac..., s. 399

¹¹⁰ Detaylı bilgi ve örnekler için bkz, Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu, C. 2, s. 149-150; Ayrıca bkz, Işın Demirkent, Mustafa Korkmaz, "İslâm Fethinden Osmanlı Hakimiyetine Kadar Urfa'nın Siyasi ve Sosyal Tarihi", Edessa'dan Urfa'ya, C. 2, s. 25-230, s. 152; Sevim ve Merçil, Selçuklular Tarihi, s. 257

¹¹¹ Willermus Tyrensis Zengî için bir yandan uğursuz/lanetli gibi sıfatlar kullanırken, diğer yandan da onu, "Asur ülkesinin önceleri ismi Ninova, şimdi

ise Musul olan başkentinin hâkimi, kudretli Türk hükümdarı" ya da "büyük hükümdar" ifadeleriyle nitelenmektedir (William, A History of Deeds..., C. 2, s. 140-141).

¹¹² Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinâmesi..., s. 297-298

¹¹³ Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinâmesi..., s. 246

¹¹⁴ Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinâmesi, s. 249

¹¹⁵ Michael, Syriac Chronicle..., s. 665. Kimi olaylar hakkında yorum yaparken çok zaman kutsal metinlerden alıntı yapmayı tercih eden Mihael Rabo'nun bu retorik ifadeleri, kaynağı bilinmeyen bir yerden alıntı gibi durmaktadır.

¹¹⁶ Bar Hebraeus, Abû'l Farac Tarihi, C. 2, s. 382

¹¹⁷ Mezopotamya bölgesi tarihte kuzey ve güney olarak iki bölüme zikredilmiştir. Kuzey Mezopotamya Asur olarak anılırken, güney Mezopotamya ise Babilonya ismiyle ifade edilmiştir. Bilgi için Barthel Hrouda, Mezopotamya, Çev: Zehra Aksu Yılmaz, Alfa Yayınları, İstanbul, 2016. Süryanice yazar tarihçiler de çoğu zaman Kuzey Mezopotamya bölgesini Asur ismiyle anmışlardır.

¹¹⁸ 1234 Kroniği, C. 2, s. 104

¹¹⁹ İlgili bölümlerde 1234 Kroniği yazarı Zengî için zeki (s. 106), akıllı (s. 113), becerikli (s. 118) ve büyük hükümdar (s. 132) gibi sıfatlar kullanmaktadır.

artarak devam etti ve onun komutanlarından Selahaadin Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethi ile zirveye çıktı.

Bu çalışmada İmâdüddin Zengi'nin 1144 yılında Urfa şehrini Haçlıların elinden alması hadisesini, 1234 Yılı Anonim Süryani Kroniği ve diğer yerel Hristiyan kaynaklarının verdiği bilgiler ışığında irdelemeye çalıştık. Bu hadise, Urfa'nın bahsi geçen dönemde sahip olduğu siyasi ve dini vasıfları nedeniyle hem Müslüman hem de Hristiyan yazarlar tarafından ele alınmış ve her bir yazar, kendi dünya görüşü paralelinde bunu kayıt altına almıştır. Çalışmamızın başında da belirtmiş olduğumuz üzere şehrin dini kimliği, tamamı din adamı olan Hristiyan yazarlar tarafından, büyük bir kaybın beraberinde getirdiği travmatik ifadelerle birlikte verilmektedir. Tüm bu acıklı hikâyelerin yanında, özellikle Süryanice yazan tarihçilerin, her ne kadar başka kaynaklarla mukayese olanağı bulunmasa da fethin öncesi, süreci ve sonrasına dair vermiş oldukları bilgilerin, bu tarihi hadisenin panoramasını çizmek isteyen araştırmacılara oldukça işe yarar bir malzeme sunacağı muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- A. A. Vasıliev, *History of the Byzantine Empire 342-1453*, 2 Cilt, The University of Wisconsin Press, ABD, 1952.
- Abû'l Farac Tarihi*, (Süryancadan İngilizceye Çev. E. A. Wallis Budge), (Türkçeye Çev. Ö. Rıza Doğrul), TTK, Ankara, 1945
- Alptekin, Coşkun, "Aksungur el-Porsuki", *TDVİA*, C. 2, 1989, s. 297.
- Alptekin, Coşkun, "Artuklular", *TDVİA*, C. 3, 1991, s. 415-418.
- Anna Komnena, *Alexiad*, Çev: Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Bezer, Gülay Öğün, "Zengî İmâdüddin", *TDVİA*, C. 44, 2013, ss. 258-261.
- Can, Umut, "1234 Anonim Süryani Kroniği'nde Yermük Savaşı (636) İlgili Kısımın Tercüme ve Tahlili", *JMS*, C:1/3, 2018, ss. 1-20.
- Chronicon ad Annum Christi 1234 Pertinens (Süryanice metin), (Ed: J-B Chabot), CSCO, C. 2, Paris, 1917.
- Chronique de Michel le Syrien, 3 Cilt, (Çev. J-B Chabot), Ernest LeRoux, Paris, 1905.
- Çelik, Mehmet ve YAŞAR, Şükran, "Dini Menkıbelerle Kutsanan ve Tahkim Edilen Şehir", *Edessa'dan Urfa'ya*, (Ed: Mehmet Çelik), 2 Cilt, Desen Ofset, Ankara, 2007, C.1, ss. 1-27.
- Çelik, Mehmet, GÜNDÜZ, Şinasi, YAŞAR, Şükran, "Şehrin Dini Yapısı", *Edessa'dan Urfa'ya*, C. 1, ss.333-488.
- Demirkent, Işın, "Kılıcarşan I", *TDVİA*, C. 25, 2002, ss. 396-399.
- Demirkent, Işın, "Kürboğa", *TDVİA*, C. 26, 2002, ss. 562-563.
- Demirkent, Işın, "Mevdûd b. Altuntegin", *TDVİA*, C. 29, 204, ss. 427-429.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, C. 1, TTK, Ankara, 1990.
- Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, C. 2, TTK, Ankara, 1994.
- Demirkent, Işın ve Korkmaz, Mustafa, "İslâm Fethinden Osmanlı Hakimiyetine Kadar Urfa'nın Siyasî ve Sosyal Tarihi", *Edessa'dan Urfa'ya*, C. 2, ss. 25-230.
- Duygu, Zafer, *Süryanilerde Tarih Yazıcılığı*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin, 2019.
- Duygu, Zafer, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ, Hıristiyanlık, İslâm Siyasi Tarih*, Divan Yayınları, İstanbul, 2017.
- Healey, John F., *Leshono Suryoyo*, Gorgias Press, ABD, 2005.
- Hilkens, Andy, *The Anonymous Syriac Chronicle up to the Year 1234 and its Sources*, Universiteit Gent, Belçika, 2014.
- Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Yay. Haz: Işın Demirkent, TTK, Ankara, 2001.
- İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Redaktör: Mertol Tulum, Muhtelif Çevirmenler, C. 12, Bahar Yayınları, İstanbul, 1991.
- İbn Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi, Arapça aslından (Çev. Onur Özatağ), Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.
- İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Büyük İslâm Tarihi, C. 15, (Çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Ibn Qalânîsî, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, Extracted and Translated From the Chronicle of Ibn al-Qalanisi, (Çev. H. A. R Gibb), Luzac&Co, Londra, 1932.
- Kemâleddin İbnü'l Adîm, *Chronique d'Alep*, Recueil des Historiens des Croisades (RHC), 10 Cilt, Seçme bölümler, C. 3, Historiens Orientaux (Arapça-Fransızca metin), Imprimere Nationale, Paris, 1884.
- Niketas Khoniates, *Historia*, (Çev. Fikret İşıltan), TTK, Ankara, 1995.
- Ostrogorsky, Gerorg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan), TTK, Ankara, 2011.
- Palmer, Andrew, *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, Liverpool University Press, 1993.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. 3, (Çev. Fikret İşıltan), TTK, Ankara, 1992.
- Segal, Judah Benzion, *Edessa The Blessed City*, Oxford University Press, İngiltere, 1970.
- Sevim, Ali ve MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklular Tarihi*, TTK, Ankara, 1995.
- Smbat Sparapet's Chronicle*, (Çev. Robert Bedrosian), Sources of the Armenian Tradition, New Jersey, ABD, 2005.
- Sümer, Faruk, "Mesud I", *TDVİA*, C. 29, 2004, s. 339-342.
- The Syriac Chronicle of Michael Rabo (The Great) A Universal History from the Creation*, Tr: Matti Moosa, Beth Antioch Press, New Jersey, ABD, 2014.
- Tritton, Arthur Stanley, *The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle*, JRAS, İngiltere, 1933.
- Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136 ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162))*, (Çev. Hrant D. Anrdeasyan), TTK, Ankara, 2000.

Wallis Budge, Ernest A., *The Chronography of Bar Hebraeus*, Apa Philo Press, Amsterdam, 1976.

William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, (Çev. Emily Atwater Babcock, A. C. Krey), 2 Cilt, Columbia University Press, ABD, 1943.

EXTENDED ABSTRACT

The Crusader County of Urfa is the first Crusader state established in the east as a result of the First Crusade. Due to its geographical location, the state had the identity of a defensive outpost for the Crusaders against the Muslim incursions that would come from the east, and it also threatened the unity that could occur between them by intruding into the eastern Muslim states. Because of these qualities of the Crusader County of Urfa, the Muslim rulers and commanders, from the very first moment of its establishment, saw it as their primary goal to remove this threat, which had entered the east like a dagger. For this purpose, the attempts to take back of Urfa, which started with Emir Kürboğa, did not yield results until 1144 A.D. Finally, İmadüddin Zengi, who was the Mosul Atabeg of the Great Seljuk State, captured Urfa on the aforementioned date and ended the existence of the Crusaders in the city. This important event, which caused great joy to the Muslims and grief to the Crusaders, caused the led to the Second Crusade. Historical records about this event, which was considered extremely important as of the time it took place, were not neglected by the historians of the period, and both Muslim and Christian historians recorded the information they could reach about the event in their historical studies. At this point, the Crusader chronicles, which are the direct sides of the issue, and the records of Muslim writers are important. However, there are also records kept by local Christian writers, who, due to sectarian differences, do not have a Muslim point of view in that they are neither fully Christian nor members of a completely separate religion. The local Christian historians who wrote about İmadüddin Zengi's conquest of Urfa are naturally representatives of a worldview different from the Crusader and Muslim mentality, and this difference is clearly evident in their records.

Our goal in this study is to evaluate this event from the perspectives of local Christian history writers, rather than repeating the information about an already known event, and at this point, to draw attention to the works of authors who wrote in Syriac, which are less well known and used in our country compared to other primary sources. The works of historians writing in Syriac, who have produced remarkable works on the subject of historiography, especially in the Late Antiquity and the Middle Ages, should be important bedside works for historical research, since they offer a different perspective to the historical events they recorded. At this point, we have three historical studies. These works are also known as the "Three Great Syriac Chronicles" which was written by Mihael Rabo, Bar Hebraeus and Syriac chronicle up to the year 1234, written by an unknown Christian clergyman and is therefore named Anonymous. These works, which were written in Syriac, have been used in western history studies for more than a century in whole or partial translations. Unfortunately, academic development in Turkey has lagged behind at this point. However, only the Turkish translation of the Bar Hebraeus chronicle exists among these works. Of the other two works, the Mihael Rabo chronicle is a work that does not have a Turkish version, except for partial translations. In the same way, certain parts of the Anonymous Syriac chronicle of 1234 were translated into western languages and partial translations were published in Turkish by various authors.